

ENGELS AZ 1848—49-ES „MAGYAR HÁBORÚ” HADTÖRTÉNETÉRŐL

ACS TIBOR

125. évfordulóját ünnepeljük a magyar hadtörténelem egyik legfényesebb fejezetének, az 1848—49-es polgári forradalomnak és szabadságharcnak. Ez a dicső katonai hagyomány ma is elevenen ható erő, amely táplálja népünk szocialista hazafiságát, formálja történelem-szemléletét, és nem kis szerepet játszik a magyar katonai gondolkodásban. Az évforduló kapcsán emlékeztetnünk kell arra is, hogy *Marx és Engels értékeléseiben kiemelte az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc egyetemes történelmi jelentőségét*. Ezt a megállapítást a különböző polgári történetírói iskolák és az elmúlt időszak vitáinak kétségbe vonó, vagy egyenesen tagadó nézetei sem tudták megcáfolni.¹ Sőt, a levéltárakból előkerült iratok igazolják a marxi és engelsi megállapítások helyességét az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc szerepét és nemzetközi jelentőségét illetően.

Marx és Engels nyilvánvalóan nem ismerhette a korabeli iratokat, ezért a magyar forradalom és szabadságharc részletes és minden vonatkozásában pontos vizsgálatára nem voltak képesek. Megállapításaiknak zsenialitása abban nyilvánult meg, ahogyan felrajzolták a társadalmi viszonyokat és a politikai törekvéseket, a katonai helyzetet és a hadügy jellemzőit. Számukra különösen azok az elemzések értékesek, amelyek az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc nemzetközi jelentősége mellett kiemelik annak hadtörténelmi és katonai fontosságát.

A „magyar háború” hadtörténelmével elsősorban Engels foglalkozott. Szükségesnek tartjuk, hogy a 125. évforduló kapcsán összegezzük az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetére vonatkozó nézeteit és bemutassuk a „magyar háború” összefoglaló hadtörténelmi feldolgozására irányuló tervét. Ez két szempontból fontos: egyrészt, hogy ráirányítsuk a figyelmet a téma hadtörténelmi feldolgozásának időszerűségére; másrészt felidézzük azokat az engelsi útmutatásokat, amelyek egy marxista hadtörténelmi szintézis

¹ A hatvanas évek második felében folytatott viták során ismételt kísérlet történt Marxnak és Engelsnek az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc jellegéről és történelmi jelentőségéről vallott helyes nézeteinek megkérdőjelezésére.

alapját képezhetik. Ezért gyűjtöttük össze egy csokorba — szinte lel-
társzerűen — azokat az adatokat, amelyekből világosan kiderülhet,
hogy Engelst mikor, mennyiben és milyen mélységben foglalkoztatta
az 1848—49-es magyar szabadságharc története.

Sokak számára meglepetés erejével hathat az a tény, hogy Engels
milyen hosszú időn keresztül melengette az 1848—49-es magyar há-
ború hadtörténete monografikus feldolgozásának gondolatát, valamint
az is, hogy ez a terv milyen nagy szerepet jelentett Engelsnél a hadtu-
dományban és a hadtörténelemben való elmélyedésében. Talán az sem
érdektelen, hogy Marx és Engels e kérdés révén mikor és hány mag-
yar szabadságharcos emigránssal került kapcsolatba. Mindezek újabb
kutatásokra adhatnak ösztönzést és esetleg nemcsak hadtörténeti kér-
désekből.

Engelst az 1848—49-es magyar szabadságharc katonai eseményeit
és hadügyét vizsgálva elsősorban az foglalkoztatta, hogy a forradalmi
háborúk számára abból mi hasznosítható. Lángelméje lehetővé tette,
hogy néhány lényeges és alapvető kérdésben időt álló következtetésekre
és hadtudományi tételek megfogalmazására jusson. Az engelsi ku-
tatási módszer kötelez bennünket arra is, hogy rámutassunk Engels-
nek azokra az ítéleteire, melyek a több mint egy évszázad óta napvi-
lágra került források alapján módosultak. Engels nagyságát bizonyítja,
hogy kevés és pontatlan források, adatok alapján az 1848—49-es ma-
gyar szabadságharc hadtörténetének számos kérdésében a lényegyet
méltató következtetésekre és ítéletekre tudott jutni. De irreális köve-
telmény lenne Engelsszel szemben, ha azt várnánk tőle, hogy a kora-
beli kutatási körülmények és feltételek között az 1848—49-es magyar
szabadságharc hadtörténetének minden kérdésében a valóságra ta-
pintson rá.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc had-
történetének kutatásával kapcsolatban Engels igazi nagysága akkor
bontakozik ki teljesen, ha egyrészt kifejtést kapnak maradandó elmé-
leti következtetései, másrészt helyreigazításban részesülnek a korabeli
ismeretek folytán pontatlan adatai és az ezekre épülő ítéletei. E két
követelménynek — véleményünk szerint — nem könnyű eleget tenni.
Az első követelménynek oly módon lehet megfelelni, hogy a mara-
dandó engelsi hadtörténeti következtetéseket és elméleti törvényszerűségeket
a konkrétumok segítségével vizsgáljuk. A második követelménynek
két formában is eleget lehet tenni. Egyrészt a tárgyalás menetében
Engels adatait és a rájuk épülő következtetéseit kellene szembesíteni
jelen ismereteinkkel. Ez viszont félig-meddig már az 1848—49-es ma-
gyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetének megírását
is jelentené. E nagy feladat azonban meghaladja erőnket és elvégzé-
sére számos ok miatt nem vállalkozhatunk. Ezért választottuk a másik
célunk elérését jobban szolgáló egyszerűbb formát, melynek segítsé-
gével pontatlan adatait helyesbítjük és megkíséreljük érzékeltetni, mi
minden volt még ismeretlen Engels előtt az ítéletalkotás időszakában.

Az elmúlt 20 évben jeles kutatók munkájának eredményeként az
1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc gazdag ma-

gyar marxista hadtörténelmi irodalma jött létre. A széles forráskutatásokon alapuló tanulmányok segítségével egyre objektívabb kép alakul ki a forradalmi hadügyről; egyre inkább megbízhatóbbak ismereteink az 1848—49-es forradalom és szabadságharc fegyveres erőinek felépítéséről és szervezetéről, fegyverzetéről és felszereléséről, kiképzéséről és neveléséről, valamint nem utolsósorban hadviselésének elveiről és gyakorlatáról. A marxista hadtörténetírás reálisan határozta meg az 1848—49-es forradalom és szabadságharc helyét és szerepét az egyetemes és a magyar hadtörténelemben.

A jelenlegi évforduló kapcsán különösen aktuálisnak tartjuk felhívni a figyelmet, hogy a magyar marxista történetírás eredményei és az eddig megjelent hadművészet-történeti összefoglaló jegyzetek nem pótolhatják az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetét átfogó marxista szemléletű és megfelelő terjedelmű szintézisnek a hiányát, amelynek elkészítése közel 20 éve szerepel a magyar hadtörténetírás programjában. Ezért tartjuk hasznosnak és szükségesnek ismételten ráirányítani a figyelmet arra a tényre, hogy noha több mint 120 év telt el Engelsnek attól az elhatározásától, hogy megírja az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc összefoglaló hadtörténetét — mégsem született meg más marxista szerző vagy szerzők tollából az engelsi útmutatásokat és módszereket is figyelembe vevő hadművészet-történeti összefoglaló.

Engels témánkra vonatkozó tevékenysége három szakaszra osztható: Az *első* szakaszban, 1848—49-ben írt cikkeiben elsőként vállalkozik arra, hogy marxista hadtörténelmi elemzését adja a forradalom és szabadságharc menetének és hadügyének. A *második* szakaszban, 1851—54-ben elmélyült tudományos analízis alá vette a „magyar forradalmi háború” hadművészetét és tervbe vette hadtörténeti összefoglalójának megírását. A *harmadik* szakaszban — 1855 után — fogalmazódtak meg klasszikus ítéletei az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetének nem egy jelentős kérdéséről. Nézetünk szerint nem érdektelen nyomon követnünk Engels tudományos tevékenységének szakaszait, különösen annak a sokáig dédelgetett tervnek a sorsát, hogy megírja az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti összefoglalóját.

Engels egykorú cikkei a forradalom és szabadságharc menetéről és a hadügy jellemzőiről

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc politikai és hadi eseményeit a kortárs Engels élénk figyelemmel és rokonszenvvel kísérte. A „magyar háborúról” már a „Párizstól—Bernig” c. útinaplójának megírásakor készített feljegyzéseket.² Az útinapló kéziratához tartozó térképszerű útvonalvázlat első lapján található a feljegyzések és egy magyar egyenruhájú lovas rajza.³ Marx ugyanis

² Az útinapló kelte 1848 október—november. Lásd: *Marx—Engels Művei* 5. k. (továbbiakban MEM.) Budapest, 1961. 443—460. o.

³ Uo. 444—445. o.

1848. november 29-i levelében arra kérte Engelst, hogy Svájcból küldjön a *Neue Rheinische Zeitung* számára cikkeket „a magyarországi kavarodásról (a népek méhrajáról)”.⁴ Engels rövid idő alatt megírta az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharcról szóló első elemző cikkét, amely a *Neue Rheinische Zeitung* 1849. január 13. (194.) számában jelent meg.

Engels a *Neue Rheinische Zeitung*-ban megjelent cikkeiben — „A magyar harc”, „A »Kölnische Zeitung« a magyar harcról”, „Az itáliai és a magyarországi háború”, „A piemontiak veresége”, „Magyarország”⁵ — politikai és katonai szempontból beható vizsgálat tárgyává tette a magyar forradalmat és függetlenségi háborút, amelynek sorsa szerinte — s ezt a nézetét Marx is osztotta — komoly kihatással lehetett az európai forradalmak alakulására.

Annak ellenére, hogy elsősorban osztrák forrásokkal rendelkezett, mégis meglepő hűséggel mutatta be az 1848—49-es magyar háború menetét, s annak hadtörténeti összefüggéseit, sőt a legtöbb esetben katonai előrelátásai is helytállóknak bizonyultak.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc elemzésekor a háború konkrét körülményeiből, társadalmi tartalmából és történelmi szerepéből indult ki. Nagy érdeme, hogy először vette marxista módon „szemügyre közelebbről a harcot és a harcoló feleket”⁶ és tárta fel a magyar háború politikai tartalmát és hajtóerőit, a háború szövevényes jelenségei közötti kapcsolatokat és összefüggéseket, valamint a hadviselés jellemző vonásait. Tisztázta, hogy milyen nemzetek és osztályok vívták a háborút, milyen politikai célok eléréseért, továbbá azt is, hogy milyen történelmi és gazdasági körülmények váltották ki a háborút. Az 1848—49-es magyar háború történelmi gyökereinek, gazdasági, társadalmi és politikai viszonyainak tudományos elemzésével Engels feltárta a háború politikai tartalmát. Ez tette számára lehetővé, hogy meghatározza a magyar háború jellegét.

Engels szerint az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc politikai céljai híven tükrözik a háború jellegét és megmutatják, kinek az érdekében folyik a fegyveres harc.

Kimutatta, hogy „a harcolók két nagy hadi táborra oszlottak”: a forradalmat a magyarok és szövetségeseik, az ellenforradalmat az osztrák császári erők és hozzájuk csatlakozott nemzetiségek képviselték.⁷ Leszögezte, hogy a magyarok igazságos, haladó és forradalmi háborút viseltek a Habsburg-elnomás alóli felszabadulás és a feudalizmus megdöntése

⁴ MEM. 27. k. Budapest, 1971., 122. o.

⁵ MEM. 6. k. Budapest, 1962., 157—167, 293—297, 370—381, 494—502. o.

⁶ Uo. 158. o.

⁷ Uo. 160, 165. o. — Meg kívánjuk jegyezni, hogy a magyar szabadságharc vezetőinek tévedései és merev elutasító magatartása miatt a nemzeti mozgalmak, amelyek kezdetben szimpatizáltak a magyar polgári forradalommal, később ellene fordultak. A szűkkeblű nemzetiségi és parasztpolitika nagyban megkönnyítette, hogy a Habsburg-barát irányzat kezébe kerüljön a nemzeti mozgalmak vezetése és a nem magyar népek tömegeit az ellenforradalom a maga körébe vonja. Az is igaz viszont, hogy a nem magyar népek nemzeti törekvései bármilyen jelentős szerepet is játszottak, alá voltak rendelve az egyetemes haladásnak és az európai jelentőségű magyar polgári forradalomnak. A forradalom ellen tudatosan vagy nem tudatosan fegyveresen fellépő nemzeti mozgalmak a Habsburg ellenforradalmat szolgálták minden igaz és nemes szándékuk ellenére.

céljából. Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc politikai tartalmában túlsúlyban voltak azok a tényezők, amelyek a háború igazságos jellegére utaltak. Engels nem fogadta el azokat a nézeteket, amelyek az osztrák császári erők igazságtalan háborúját kívánták igazolni, hanem bebizonyította minden efféle érvelés történelmileg hamis voltát.⁸

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti vizsgálata során a háborút megelőző politikai és osztályharcokból indult ki, s csak miután megvilágította a háború politikai összefüggéseit, vázolta fel a „katonai” vonatkozásokat.⁹ Figyelme kiterjedt a nagyon bonyolult katonapolitika és a hadászati helyzet elemzésére is. Világosan látta a magyar tömegeknek az események alakulásában betöltött tényleges szerepét. A háború fő hajtóerejének a magyar népet tekintette, amely a császári hadsereg ellenforradalmi túleréjével a maga forradalmi szenvedélyét állította szembe.

Engels nagyra értékelte a Kossuth vezette Honvédelmi Bizottmány munkáját a fegyveres erők megeremtésében, szervezésében és a hadműveletek irányításában. Megállapítása szerint a „dicső 1793-as esztendő összes fő vonásai ismét fellelhetők a Kossuth által felfegyverzett, megszervezett, fellelkesített Magyarországon.”¹⁰

Hadászati szempontból gondosan elemezte a magyarországi főhadszínteret és az erdélyi mellékhadszínteret. A kedvezőtlen katonaföldrajzi helyzet vizsgálata során hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a szabadságharcos erőket ellenség által lakott területek övezték, s ezek a császári fegyveres erők hadművelési és utánpótlási bázisait szolgálták. Ez a kedvező körülmény megnövelte a császári csapatok sikereiből harctevékenységének lehetőségeit. Engels a terület nagysága, a helyi lakosság, a közlekedési utak és a terep jellege alapján a magyarországi fő- és az erdélyi mellékhadszínteret négy — északi, keleti, déli és nyugati — részre, hadművelési területre osztotta.¹¹

Reális értékelésen alapult az a megállapítása, hogy 1849. január elejére súlyos helyzetet teremtett az ellenforradalmi fegyveres erők hadászati csoportosításainak elhelyezkedése és egyidejű koncentrikus támadása a különböző hadművelési irányokból, de úgy vélte, hogy ennek ellenére „Ausztia még nem győzött”.¹² Ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy a magyar forradalmi háború a Franciaország ellen 1793-ban folytatott harcra emlékeztet. „Csupán azzal a különbséggel, hogy a magyarok gyéren lakott és csak félig-meddig civilizált országának korántsem állnak rendelkezésére azok a segédeszközök, mint akkoriban a francia köztársaságnak.”¹³

Engels megállapította, hogy a magyar fegyveres erőket forradalmi lelkesedés, az erélyes és gyors szervezés jellemzi, viszont haditechnikai eszközökkel — fegyverrel, löveggel stb. — való felszerelésük és a ha-

⁸ Uo. 293—294. o.

⁹ Uo. 165. o.

¹⁰ Uo. 157. o.

¹¹ Uo. 165—166. o.

¹² Uo. 166. o.

¹³ Uo.

dianyaggyártás minőségileg és mennyiségileg egyaránt sok kívánni valót hagy maga után.

Igen érdekesek Engelsnek a hadművészettel kapcsolatos megjegyzései. Kifejti, hogy a magyaroknak a reguláris hadviselés mellett — miután a hadműveletek az ország szívében is kibontakoztak — a számukra kedvező és eredményekkel kecsegtető lovas gerillahadviselést is alkalmazniuk kellene. Ezzel a hadviselési móddal elvághatnák a császári sereget utánpótlási vonalaitól, megakadályozhatnák ellátását és csökkenthetnék harckészségét. A magyarok lovas gerillahadviselésével szemben az osztrák hadsereg „zárt csapattestekben semmire sem megy, ha pedig mozgóalakulatokra bomlik, el van veszve. Nehéz-kessége menthetetlenül a gyors magyar lovasalakulatok kezére juttatná, sőt, ha valahol győzne, még az üldözésre sem lenne lehetősége; a szétugrasztott császáriak mindegyike pedig mindegyik parasztban, mindegyik pásztorban halálos ellenségére találna.”¹⁴

Engelsnek ez a megállapítása lényegében azt húzta alá, hogy a magyaroknak a háború győzelmes kimenetele érdekében el kell sajátítaniuk minden harcmódot, azokat ügyesen összehangolva, a helyzettől függően kell alkalmazniuk. Engels nagy jelentőséget tulajdonított a harctevékenység során a manővereknek. Ezért helyeselte, hogy a császáriak 1848. decemberi koncentrikus támadása előtt a magyarok nagy területet átadva visszavonultak, abból a célból, hogy a döntő harcot elodázzák, megőrizték a hadsereg állományát, minimális lélegzetvételi időhöz jussanak és erőt gyűjtsenek az újabb harcokhoz — a hadászati méretű ellentámadás előkészítéséhez és végrehajtásához. A visszavonulás időszakának története azonban azt is bizonyítja, hogy az átgondolt tervszerűség — az Engels által feltételezett formában — Kossuth minden erőfeszítése dacára sem jellemezte a magyar hadvezetést, s különböző tábornokok és csapataik harctevékenységét.

Engels meggyőző érveléssel cáfolta Schwanbecknek, a *Kölnische Zeitung* munkatársának tarthatatlan nézetét, aki a magyar hadseregnek a főhadszínterén történő visszavonulásából és átcsoportosításából azt a következtetést vonta le, hogy a magyarok döntő vereséget szenvedtek és a háború a közvetlen befejezés előtt áll: „Csaknem harc nélkül» — vagyis miután az osztrákokat a Lajtától a Tiszáig két teljes hónapon át feltartóztatták, »csaknem harc nélkül» visszavonultak. A derék Schwanbeck, aki egy hadvezér nagyságát nem *anyagi* eredményei alapján, hanem annak alapján ítéli meg, hány emberét engedte lekaszabolni”¹⁵ Engels a gyér és pontatlan források következtében nem szerezhett tudomást arról, hogy Windischgrätz 1849. januárban nem használta ki a számára kedvező hadászati helyzetet a további előre nyomulásra és támadásra a forradalom új központja, Debrecen ellen. Ennek a lépésnek a megtételéről Windischgrätz-et a hadtápterületén tevékenykedő népfelkelők, a téli magyar Alföld vélt és valódi veszélyei, a szabadságharc összeomlásának közeli reménye és nem utolsó sorban elbizakodottságából fakadó hadvezéri baklövésői tartották vissza.

¹⁴ Uo. 167. o.

¹⁵ Uo. 294—295. o.

Engels a tudatosan tévesen informáló osztrák hadijelentésekből kiszűrte, hogy Bem Erdélyben jelentős sikereket ért el és a „magyarok tartják a Tisza meg a Maros vonalát”. A „menekülő” magyarok „sereget alkotnak anélkül, hogy az őket üldöző seregek nyomban ott teremnének, s minden új állásból kiúznék őket”.¹⁶ Engels a katonai helyzet alapján állapította meg, hogy az erőviszonyok 1849 februárjában a magyarok javára tolódtak el, akik nagy lendülettel készítik elő elmentadásukat.

Ausztria helyzetét nagyban gyengítette az a körülmény, hogy fegyveres erőit két, a magyar és az itáliai hadszíntéren kellett készenlétben tartania és harcbavetnie, s ennek következtében egyik hadviselő féllel szemben sem sikerült döntő fölényhez jutnia. Az osztrák fegyveres erőknek két hadszíntéren való tevékenysége különösen 1849 tavaszától — a magyar honvédsereg győzelmi sorozatának hatására — a császári politikai és katonai vezetés számára óriási gondot okozott. Az osztrák katonák létszámának növelése a magyarországi hadszíntéren a Habsburgok számára létfontosságúvá vált. Az erőátcsoportosítást azonban csak az Itáliában állomásozó csapatok rovasára lehetett végrehajtani. Az osztrákok mindent elkövettek annak érdekében, hogy mihamarabb békét kössenek Piemonttal és felszámolják Velence ellenállását. 1849 tavaszán az itáliai események, a piemontiakkal folytatott béketárgyalások és a magyarországi hadszíntéren kialakult helyzet között közvetlen összefüggések is kimutathatók. Engels erre a tényre felfigyelt.

1849 márciusában megvizsgálta az itáliai és magyarországi események összefüggéseit és kimutatta, hogy kölcsönhatást gyakorolnak a katonai erőviszonyok alakulására, a hadműveletek menetére és kimenetelére. Szerinte az 1848. augusztus 9-én megkötött itáliai fegyverszünet tette lehetővé az osztrák katonák többségének a magyarországi hadszíntérre való vezénylését, aminek következtében fennállt a magyar hadsereg lehengerlésének veszélye. De az itáliai háború kiújulása 1849. március 20-án felcsillantotta a reményt — igaz csak 3 napra —, hogy a dolgok állása megváltozhat és az osztrák erőket még jobban meg kell majd osztani a magyarországi és itáliai hadszíntereken harcoló Windischgrätz és Radetzky hadseregei között. A magyarok ezáltal is időt nyerhetnek fegyverek beszerzésére és gyártására, a népfelkelőkből és nemzetőrökből harctéri szolgálatra alkalmas katonák kiképzésére és az ország honvédelmének forradalmasítására. Ezzel szemben „Ausztria napról napra veszített ellenfeleihez viszonyított erejéből”.¹⁷ A császáriak számára „kellemetlen magyar háború” befejezése helyett új szakasz kezdődött, mert a „magyar hadsereg gyorsított menetben Pest felé vonul és nyilván az ostromlott Komárom felmentésére készül”.¹⁸

Engels megállapította, hogy a magyar háború menetére a piemonti hadsereg 1849. március 23-i veresége nem gyakorolt azonnali döntő

¹⁶ Uo. 296. o.

¹⁷ Uo. 370–371. o.

¹⁸ Uo. 371. o.

hatást, s abból a következő fontos és ma is érvényes hadtudományi tanulságot vonta le:

„Eleve óriási hiba volt, hogy a piemontiak csupán reguláris hadsereget állítottak szembe az osztrákokkal, hogy szokásos, polgári, tisztas háborút akartak viselni ellenük. Egy olyan népnek, amely függetlenségét akarja kivívni, nem szabad a szokásos harci eszközökre szorítkoznia. Tömegfelkelés, forradalmi háború, gerillák mindenütt, ez az egyetlen eszköz, melynek segítségével egy kis nép egy naggyal elbánnhat, melynek segítségével egy kevésbé erős hadsereg ellenállhat az erősebbnek és a jobban szervezettnek.

A spanyolok bebizonyították ezt 1807—1812-ben, a magyarok még most is bizonyítják”.¹⁹

Az elberfeldi felkelésben való részvételéért Engelst a letartóztatás veszélye fenyegette, ezért 1849. május 17-én kénytelen elhagyni Kölnit. Az üldöztetések miatt május 19-én a *Neue Rheinische Zeitung* is beszüntette megjelenését. Az újság utolsó számában jelentette meg Engels a magyar háborút elemző cikksorozatának befejező részét — Magyarország címmel. Ebben többek között kifejti, hogy a magyar szabadságharc európai jelentőségű forradalmi háborúvá vált, majd összefoglalását adja az 1848—49-es magyar háború menetének és várható fejleményeinek. „Abban a pillanatban — írta Engels —, amikor a magyar háború az oroszok tényleges benyomulása következtében európai háborúvá válik, kénytelenek vagyunk annak további lefolyásáról jelentéseinket beszüntetni. Már csak az adatott meg számunkra, hogy rövid áttekintésben még egyszer bemutassuk olvasóinknak e nagyszerű kelet-európai forradalmi háború fejlődését.”²⁰ Engelsnek ez az első sorban hadtörténeti áttekintése több szempontból is érdekes számunkra.

Különösen figyelemre méltóak azok a gondolatai, amelyek elősegítetik a *háború hadtörténeti periodizációjának megalkotását*.²¹ Engels áttekintéséből világosan kiderül, hogy a háború menetének politikai eredményeiből kiindulva lehet meghatározni a háború fő szakaszait. Engels írásából kivehető, hogy szerinte az 1848—49-es magyar háború négy sajátos stratégiai tartalommal rendelkező időszakból állt. Ezt a periodizációt a két hadviselő fél politikájában és a hadi eseményekben végbement lényeges változások alapján állapította meg: az első 1848 szeptemberétől decemberig, a második 1848 decemberétől 1849 februárjáig, a harmadik 1849 februárjától júniusig és végül a negyedik 1849 júniusától augusztusig tartott.

Engels megállapította, hogy a háború *első szakaszának* hadi eseményeit a császári ellenforradalmi erők támadása és a magyar forradalmi erők ellentámadása jellemezte. A háború előjátéka az 1848. június 6-án a Bánátban és a Bácskában kitört s az „udvar pénze és ügynökei által szított felkelés” volt.²² Ezt követte 1848 szeptemberében

¹⁹ Uo. 376. o.

²⁰ Uo. 494. o.

²¹ Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc periodizációjával kapcsolatos marxi—engelsi gondolatokra először Révai József figyelt fel. Lásd *Révai József: Marx és az 1848-as magyar forradalom*. Budapest, 1953.

²² MEM. 6. k. 495. o.

Jellačić csapatainak dunántúli támadó hadművelete. Jellačić, „akinek kedvezett a dezorganizáltság és árulás, amely az egész, névleg magyar, de valójában régi császári tisztkarban és táborokban uralkodott, előrenyomult Székesfehérvárig. Ott a magyar hadsereg, áruló vezetői ellenére, megverte és osztrák területre, Bécs falai alá kergette.”²³ Meg kívánjuk jegyezni, hogy Engels eltúlozta a katonai vezetők áruló szerepét. Móga és a tisztkar egy része ott követett el hibát, hogy olyan döntést hozott, miszerint a magyar hadsereg nem kezd a harcot, de ha megtámadják, védekezni fog és hogy elfogadták Jellačić 3 napos fegyverszüneti kérelmét.

Az október 6-i bécsi forradalom kitörése megghiúsította a császári hadtervek megvalósítását. A magyar hadsereg vezetőinek tétovázása és a csapatok rossz szervezettsége, túl későn — október 30-án — megkockáztatott magyar támadás Bécs felmentésére, okozták a magyarok schwechati vereségét. A helyzet ilyen alakulásához azonban hozzájárult a bécsi polgári forradalom megosztottsága, amely a magyarokhoz fűződő viszonyban is tükröződött. „Még hat hétig tartott a fegyvernyugvás a császáriak és a magyarok között. Mialatt mindkét hadsereg mindent megmozgatott a maga megerősítésére...”²⁴

A háború *második szakasza* — Engels szerint — 1848 decemberében kezdődött az osztrák erők koncentrikus támadásával. „A császári hadsereg addigra úgyszólván bekerítette Magyarországot, s minden oldalról támadott.”²⁵ Engels a rendelkezésére álló adatok alapján tévesen közölte a szemben álló erők létszámadatait, ám az erőviszonyok alakulását és az általános osztrák támadás hadászati célját és hadműveleti irányait pontosan felvázolta. Kiemelte, hogy a túlerőben levő császári hadsereg reguláris, jórészt harcedzett csapatokból állt, ellene többségében kiképzetlen honvédekből és népfelkelőkből álló magyar hadsereg vette fel a harcot. Engels helyesen körvonalazta az 1848. december végi súlyos katonai helyzetben a magyarok számára járható utakat — ezeket kényszer, nem pedig tudatos tervszerűség diktálta —, amikor azt írta: „A hadsereg csak fegyvernek, gyakorlatnak és jó vezetőknek volt híján, s minderre néhány hónap alatt kellett szert tennie. Tehát minden azon fordult meg, hogy időt nyerjenek, hogy a császáriakat becsalogassák az országba, ahol a folytonos gerillaháborúban kimerülnek, erős helyőrségek és egyéb különítmények hátrahagyása következtében meggyengülnek. A magyaroknak azért volt az a tervük, hogy lassan visszahúzódnak az ország belsejébe, állandó ütközetekben begyakoroltatják az újoncokat, és végső szükség esetén az úttalan mocsarakkal teli Tisza-vonalat, ezt a magyar föld magva köré húzott természetes árkot állítják maguk és az ellenség közé.”²⁶

Engels a továbbiakban kifejtette, hogy a magyar hadsereg már a hadjárat elején kénytelen volt a Tisza mögé visszavonulni az osztrákok

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 496. o.

²⁶ Uo. 496—497. o.

erős nyomására. „Úgy látszott, hogy az osztrákok csaknem végeztek a magyar forradalommal. Magyarország kétharmada és Erdély háromnegyede mögöttük volt, s a magyarokra elől, két oldalt és hátul egyszerre mérték csapásokat. Még néhány mérföld előre, és valamennyi császári hadtest kezét nyújthat egymásnak egy mind szűkebbre összehúzódó körben, amelyben mint egy boa constrictor gyűrűjében megfojtják Magyarországot.”²⁷

Engels rámutatott: ebben a kedvezőtlen helyzetben az volt a magyarok feladata, hogy valamelyik oldalon szabad utat teremtsenek. „Ez két oldalon történt: Erdélyben Bem, Szlovákiában Görgey révén. Mindkettő olyan hadjáratot vezetett, amellyel a jelenkor leglángeszűbb hadvezéreinek bizonyultak.”²⁸ Engels részletesen elemezte Bem 1848. december elejétől 1849 márciusáig tartó hadjáratát. A hadműveleteket „néhány ütközet, néhány gyors ide-oda vonulás” jellemezte. Bem ezzel szabadította fel Erdélyt és így „a magyar hadsereg háta szabaddá vált. Az a természetes erődítményvonal, amelyet a Tisza alkotott, most folytatást és kiegészítést nyert a Kárpátok és az erdélyi hegyek vonulatában a Szepestől le a bánáti határokig.”²⁹ Engels ekkor még nem tudta, hogy Görgey — megtagadva az engedelmisséget — saját elhatározása alapján tevékenykedett. Görgey nagy nehézségek közepette vonta össze hadtestét, de ígéretesei és Kossuth utasításai ellenére sem vállalt ütközetet, hanem passzív visszavonulással átengedte a teret Windischgrätznek. Görgey megtagadva Kossuthnak és a Honvédelmi Bizottnak az engedelmisséget, olyan hadtervet követett, amely a váci kiáltványban kifejtett politikai elképzeléseit, az ellenséggel való egyezkedést szolgálta. De Windischgrätz feltétel nélküli megadást követelt. Görgey az északi hadjáratokkal politikai és hatalmi törekvéseinek szolgálatában kedvezőtlen terepű és jórészt ellenséges területre vezényelte hadtestét, kitéve katonáit az éhezésnek, a bekerítés és a megsemmisítés veszélyének. Ez a helyzet kedvező alkalmat teremtett a császáriak számára — akik azt nem használták ki — a szabadságharc leveréséhez. Igaz viszont, hogy a hadjárat alatt a Görgey-hadtest az ellenséges erőknek érzékeny veszteséget okozva lekötötte annak nem jelentéktelen részét; a parancsnokok és katonák a harcokban megedződtek, s a hadtest — elsősorban a Guyon-hadosztály hősiességének eredményeként — egyesülhetett a Felső-Tiszánál Klapka csapataival. Katonai szempontból Görgey hadtestének teljesítményét Északnyugat-Magyarországon Engels Beméhez „hasonló diadalmenet”-ként értékelte. A teljesítmény valóban óriási volt, azonban erősen kétséges, hogy szükséges volt-e az adott katonai helyzetben.

Engels összefoglalójából kitűnik, hogy a háború *harmadik szakaszának* kezdetét 1849 februárjára tette, amikor a Tiszánál egyesültek a magyar főerők az osztrákok elleni ellentámadás végrehajtása céljából. Az első sikertelen kísérlet idején a magyar hadsereg élén Dembinski

²⁷ Uo. 497. o.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 498. o.

állt, aki a kápolnai csata után ismét visszatért a Tisza mögé. Itt készült fel a magyar főszereg az új előrenyomulásra és az ellentámadás megindítására. 1849 márciusára Engels megállapítása szerint a magyar hadseregben „rátermett vezetők nőttek fel vagy kapcsolódtak be, és a decemberi, vezető nélküli szervezetlen tömeg helyett váratlanul egy koncentrált, bátor, nagyszámú, jól szervezett és kitűnően vezetett hadsereg állt szemben a császáriakkal.”³⁰ Engels a továbbiakban nagyra értékelte a magyar hadsereg tavaszi támadó hadjáratának hadműveleteit és ütközeteit, amelyeknek az volt a fő jellemzőjük, hogy az osztrákokat ügyes manőverezéssel és ütközetek sorozatával újték ki pozícióikból. A császáriak, minthogy visszavonulási útjukat fenyegették, gyors visszavonulásra kényszerültek. Welden, az új főparancsnok Győr és Pozsony irányában húzódott vissza. Az osztrák főszereg ellen aratott győzelmekkel egyidejűleg Perczel és Bem megtisztította a Bácskát és a Bánátot is az ellenségtől.³¹

„Egyszóval — írta Engels —, még néhány nap, és a győzelmes magyar hadsereg, az óriási osztrák hadak roncsait maga előtt kergetve, diadalmenetben bevonult volna Bécsbe, és örökre megsemmisítette volna az osztrák monarchiát.”³² Az áprilisi függetlenségi nyilatkozat, a lengyelekkel és az osztrákokkal való szövetség, valamint a hadászati és politikai szükségesség Engels szerint megkívánta volna, „hogy a magyarok Bécs bevételével és Ausztria forradalmasításával elismerést szerezzenek függetlenségi nyilatkozatuknak. Ily módon a magyar háború nagyon hamar elvesztette kezdeti nemzeti jellegét, és éppen a látszólag legnemzetibb lépéssel, a függetlenségi nyilatkozattal öltött végérvényesen európai jelleget.”³³ Engels már 1848-ban megjegyezte, hogy a Habsburgok és az orosz cárizmus között 1848 folyamán megkezdődtek a tárgyalások a magyar forradalom elleni szövetségről. Ennek indítékai tehát nemcsak és nem elsősorban a Függetlenségi Nyilatkozatban keresendők. A Függetlenségi Nyilatkozat, ha nem is volt a cári intervenció kiváltó oka, mindenesetre kiélezte az ellentéteket és kiszélesítette a forradalom külső és belső ellenségeinek frontját. A Habsburg-dinasztiának a végső indítékot a cári hadsereg Magyarországra való behívására a honvédsereg győzelmes tavaszi hadjárata adta meg, mert birodalmuk létét látták veszélyeztetve. A magyarok Bécset fenyegették és felrémlett az esetleges újabb forradalmak kirobbanásának veszélye Európában. Magyarországon összpontosult 1849 tavaszán az európai forradalom háborúja a fennálló rend ellen. Ezekkel a politikai és katonai eseményekkel és Buda ostromával 1849 májusában befejeződött a háború harmadik szakasza és megkezdődött a negyedik, az utolsó szakasz, mivel az osztrák hadsereg mellett „az oroszok még sokkal hatalmasabb hadseregekkel fenyegetnek.”³⁴

Engels elgondolása a háború *utolsó szakaszának* menetét és kimenetelét illetően nem vált valóra. Az osztrák és orosz hadseregek egye-

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 499. o.

³² Uo.

³³ Uo. 500. o.

³⁴ Uo. 501. o.

sített hatalmas túlerejének 1849 nyarán a magyar hadsereg már nem tudott hosszabb ideig ellenállni. Igaz, hogy „a magyar háború európai háború lett”, de szövetségre nem a forradalmi, hanem az ellenforradalmi erők léptek, ami a magyar forradalom és szabadságharc levezetéséhez vezetett.³⁵

Az eddig kifejtettek bizonyítják, hogy Engels cikkeiben nagy részletességgel kísérelte meg vizsgálat tárgyává tenni az 1848—49-es magyar háború történetét. Ennek során mindenképp előtt bemutatta a háború jellegét és mozgóerőit, a háború fő időszakainak hadászati tartalmát. Engels 1849-es írásaiból világosan kitűnik, hogy az 1848—49-es magyar szabadságharcot úgy értékelte, mint forradalmi háborút, amely nemcsak a társadalmi, hanem a katonai fejlődés szempontjából is jelentős volt. Az volt a véleménye, hogy ez a forradalmi háború kihatott a hadügy minden területére, és érzékelhető fejlődést idézett elő különösen a hadviselés és a harc megvívásának módjaiban. Engels elismeri Kossuth és a baloldal nagy szerepét a forradalmi tömeghadsereg megteremtésében és megsejti, hogy ez a katonai szervezet — sajátosságait tekintve — egyedül álló Európában, s a honvédsereg alapjában véve jól megfelelt a harc megvívásának. Felismeri, hogy a honvédsereg fegyverzettel és felszereléssel való ellátása nagy nehézségekkel jár és a meglévő sem egyöntetű. A magyar hadsereg erkölcsi-politikai színvonalát magas fokúnak és igen jelentős tényezőnek értékelte.

Engels a forradalmi honvédsereg hadművészetének értékelésekor kiemelte hadászatának aktív támadó jellegét, amellyel a gyors döntő csatára és a császári főerők megsemmisítésére törekedtek. A szabadságharc ütközetein keresztül Engels is jelezte a hadművészetnek azt az ellentmondásosságát, hogy a háborút nem lehet egyetlen döntő csatával megnyerni, mert a végső döntéshez az egymásután következő ütközetekre, az ütközetek sorozatára van szükség. Elismerés hangján szólt a hadművészet olyan jellemzőjéről, mint a manőver és mozgékonyosság, amely a honvédsereg támadó és védelmi tevékenységében egyaránt nagy szerepet játszott. Elemzése során Engels rátapintott a honvédsereg harcászatának a kor, és elsősorban az osztrák hadsereg harceljárásától eltérő vonásaira. Különösen a harcászatban jelentettek a forradalmi elemek, az oszlopharcászat mellett a kombinált és a szétszórt harcalakzat, a szuronyroham stb. A pfalz-i felkelés alatt szerzett tapasztalatai alapján, ahol „főképp a hadviselés magyar módszere örvendett közkedveltségnek”, arra is rámutatott, hogy a magyar háborúban, ha elvonatkoztatjuk a politikai, katonai, földrajzi stb. körülményektől, nem lehet megtalálni a „bölcsek stratégiai követ”. Ha csak le akarják másolni a magyar hadművészetet, „könnyen elképzelhető, milyen mulatságos dolgok sülték ki ebből”.³⁶ Engels igen részletesen és talán szerepén túlmenően méltatta a magyar gerillahadviselés jelentőségét. Igaz, eközben fogalmazta meg az ezzel kapcsolatos, ma is érvényes hadtudományi tételét. A szabadságharc alatt

³⁵ Uo. 501—502. o.

³⁶ MEM. 7. k. Budapest, 1962., 153. o.

azonban a különböző tényezők nem tették lehetővé az országos méretű gerillaharcot és csak esetenként sikerült azt összehangolni a honvédsereg tevékenységével.

Engels felismerte azokat a nehézségeket és ellentmondásokat, amelyek közepette a magyar forradalmi hadügy fejlődött. Nem egy esetben bírálta a magyarok hadművészetében jelentkező konzervatív szabályokat, de elismerte, hogy a fiatal magyar honvédsereg a szabadságharc egész ideje alatt egyenrangú ellenfele volt az európai színvonalú szervezettel, fegyverzettel, kiképzéssel, hadművészettel és nagy harci múlttal rendelkező osztrák császári fegyveres erőknek.

Engels 1851—1854 közötti hadtörténeti kutatásainak eredményei és terve az 1848—49-es „magyar háború” összefoglaló katonai történetének megírására

Engels olyan jelentősnek tartotta a hadviselési módok és formák alakulása szempontjából az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadművészetét, hogy nagyon komolyan megkezdte a magyar háború tanulmányozását. Négy éven keresztül — 1851 és 1854 között — vissza-visszatérően foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megírja az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadművészet-történeti összefoglalóját. Kutatásai kiegészítették, pontosították és helyenként módosították első írásaiban levont következtetéseit és hadtörténeti megállapításait.

Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténeti feldolgozásának szükségességét Marx vetette fel Engelshez intézett 1851. április 2-i levelében, amikor ezeket írta: „Mínt hogy most amúgy is hadtudományt üzöl, nem tudnád-e a magyar hadjáratokat a »Neue Rheinische Zeitung«, Palmerston kétkönyve³⁷ stb. segítségével újból feldolgozni? Ez nagyon hasznos lenne. Rövidebb-hosszabb idő múlva ki fogok adni két kötetet 60 év terjedelemben, s oda ez remekül alkalmas lenne. Ha részleteket akarsz megtudni intrikákról, csatákról, egyénekről, csak el kell nekem küldenéd a leveleket — nyitva — ilyen címmel: von Beck bárónőnek. Kapcsolatba kerültem vele. Kossuth kémnője volt... Ezt ki kell használni.”³⁸

Marx tehát arra kérte Engelst, hogy publikálás céljából dolgozza fel újból az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc eseményeit, de most már elsősorban összefoglaló hadtörténeti ábrázolására és hadművészeti elemzésére gondolt és azt tartotta nagyon hasznosnak. Felhívta Engels figyelmét, hogy ismertesse a hadieseményeket befolyásoló politikai irányzatok harcait, a politika és a hadászat, a politikai és katonai vezetők viszonyának alakulását. Marx nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy Engels részletesen vizsgálja meg a háború hadjárait, hadműveleteit és csatáit. Marxnak ez az igénye nyilvánvalóan abból a szándékából fakadt, hogy Engels mutassa ki a

³⁷ Marx levelében a „Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 15, 1850.” c. kétkönyvre utalt.

³⁸ MEM. 27. k. 213. o.

lényeges összefüggéseket, az új és forradalmi elemeket a hadsereg-építésben, a hadművészetben, a katonai kiképzésben és nevelésben. Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc nagyon bonyolult témakörének ilyen elmélyült hadtörténeti feldolgozásához, különösen pedig hadművészeti vizsgálatához, mint ahogy a későbbiekben ki is derült, a Marx ajánlotta források nem voltak elegendők és hitelesek.³⁹ Marx levelében nincs szó arról, hogy az általa tervezett két kötet 60 ívében a „magyar hadjáratok”-ra mekkora terjedelmet szánt.

Engels már másnapi, 1851. április 3-i válaszában felvázolta az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti feldolgozásának lehetőségeit és korlátait. Ebben a levélben fektette le Engels a marxista hadtörténetírás legfontosabb alapelveit és módszereit, valamint a maga kutatási programját, amelyet a következőképpen fogalmazott meg:

„A magyar hadjáratról — vagy ami még jobb volna, ha lehetne, valamennyi 1848—50-es hadjáratról — szívesen írnék, ha minden forrást meg lehetne szerezni. A »Neue Rheinische Zeitung«-ot csak az osztrák bulletinekkel való összehasonlításra használhatnám, s te tudod, mennyire hézagosak ezek. Legalább tíz-tizenkét műre lenne szükségem csak erről az egy hadjáratról és még akkor is hiányozna a fő dolog: A Kossuth-féle »Közlöny« (Moniteur). Sehoh sem sül fel olyan könnyen az ember, mint éppen a hadtörténetben, ha elmélkedni akar, anélkül, hogy megvolnának az összes adatai a létszámról, élelmezésről, lőszerellátásról stb. Ilyesmi még megjárja egy újságban, amikor valamennyi lap egyformán rosszul tájékozott és amikor az a fő, hogy a rendelkezésre álló néhány adatból a helyes következtetéseket vonjuk le. De hogy utólag minden döntő esetben meg lehessen mondani: itt így és így kellett volna cselekedni, itt pedig helyesen cselekedtek, bár az eredmény látszólag ellene szól, ehhez, úgy vélem, a magyar háborúra vonatkozó anyagok még nem kerültek eléggé nyilvánosságra. Pl. ki szerzi meg nekem az osztrák meg a magyar seregek és a különböző hadtestek helyzetjelentéseit minden csata és minden fontos hadmozdulat előestéjén? Előbb meg kell jelenniök Kossuth és Görgey emlékiratainak és hiteles formában látnom kell a Dembinski által előterjesztett csata- és hadjáratterveket. De már a meglevő anyagból is lehetne egyet-mást tisztázni és talán egészen érdekes cikket írni. Annyi már most is világos, hogy a magyar felkelést — éppúgy, mint az 1830-as lengyel felkelést és 1812-ben az orosz birodalmat — 1849 elején csak a tél mentette meg. Csupán Magyarország, Lengyelország és Oroszország azok az államok Európában, ahol téli invázió lehetetlen. Mindazonáltal fatális dolog, ha valamely felkelés megmentője pusztán a körötte feneketlen mélységben elterülő sártenger. Ha

³⁹ Lásd példának Beck báróné ügyét. Engels Marxhoz intézett 1851. szeptember 1-i levelében megkérdezte Marxot: „Olvastad a mai Daily News épületes cikkét az állítólagos Beck bárónéről és tényleges ringyóról, aki szélhámosságai közepette az angol rendőrség kezére kerülve Birminghamben elhalálozott?” (MEM. 27. k. 312. o.) — Beck Vilma az 1848—49-es magyar szabadságharc kalandornője volt, aki bárónőnek és Kossuth bizalmasának adta ki magát, és Angliában az emigránsokkal való kapcsolatát titkos feljelentésekre használta fel.

Ausztria és Magyarország között a historia nem decemberben, hanem májusban robbant volna ki, nem került volna sor semmiféle magyar hadsereg megszervezésére és az egész zűr úgy végződött volna, mint Bádenben, ni plus ni moins (sem jobban, sem kevésbé)".⁴⁰

Engels idézett válaszából nagyon világosan kiderül, hogy szívesen megírta volna az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetét, sőt mi több, „valamennyi 1848—50-es hadjáratot”. Ez utóbbi változatát a hadtörténeti feldolgozásnak Engels nyilván azért tartotta célszerűbbnek, mert az összehasonlító módszer alkalmazásának segítségével ki tudta volna mutatni ezeknek a háborúknak az általános és specifikus jegyeit. Hadművészeti szempontból pedig így könnyebben megoldhatónak tűnt a tanulságok levonása és a törvényszerűségek általánosítása. De az ilyen feldolgozáshoz, mint Engels megállapította, abban az időben az összes szükséges forrás megszerzése szinte lehetetlen volt.

De Engels szerint még az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharcral kapcsolatos tudományos feltáró és feldolgozó hadtörténeti munkához is számos feltétel hiányzott. A magyar háborúra vonatkozó anyagok még nem kerültek eléggé nyilvánosságra.⁴¹ Ezért vonta le azt az alapvető tanulságot Engels, hogy sehol sem sül fel olyan könnyen az ember, mint éppen a hadtörténetben, ha elmélkedni akar anélkül, hogy megvolnának az összes adatai. Engels elengedhetetlennek tartotta a hadtörténeti kutatásban a leglényegesebb források tanulmányozását. A források adatainak összevetése és kritikája segítségével tartotta csak elképzelhetőnek egy-egy háború reális hadművészettörténeti bemutatását és a katonai törvényszerűségek feltárását.

Engels ekkor már az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc néhány alapvető hadtörténeti problémájával tisztában volt, de a hadjáratok, a hadműveletek és csaták néhány igen fontos részletét a források hiánya miatt még nem ismerte. Engelst különösen erősen foglalkoztatta a magyar háborúban a tér és az idő problémája. Írásaiban vissza-visszatért ennek a hadművészet szempontjából jelentős kérdésnek az elemzésére. Ezt igazolja, hogy részletesen vizsgálta: a magyarországi és erdélyi hadszíntér jellege milyen szerepet játszott a harctevékenységben, a háború menetében és kimenetelében. Már első elemzéseiben nem egyszer rámutatott az időtényező nagy fontosságára a magyar háború hadműveleteiben. Engels álláspontja ebben a kérdésben ingadozott, amit eltérő következtetései is bizonyítanak.

Levelében azért vonta le azt az erősen vitatható és az első — 1849-es — értékelésétől teljesen eltérő következtetését — melyet később ismét módosított —, hogy a magyarokat „1849 elején csak a tél

⁴⁰ MEM. 27. i. 216—217. o.

⁴¹ Meg kívánjuk jegyezni, hogy Engelsnek teljes mértékig igaza volt, mert az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hivatalos iratanyaga az osztrákok hadizsákmánya lett, zárlat alatt tartották, és nem engedtek benne kutatni. Így a magyar kutatók az 1918 előtti hadtörténeti munkáikban is a különböző emlékiratok önigazoló és nem egyszer ellentmondó adatait tudták csak felhasználni. Az 1924. évi bádeni levéltári egyezmény alapján került a nagy értékű hadtörténelmi jellegű iratanyag a Hadtörténelmi Levéltár birtokába és azóta áll a kutatók rendelkezésére.

mentette meg” és Magyarországon a „téli invázió lehetetlen”. A kérdés megválaszolása azonban nem ilyen egyszerű, és a magyarországi hadszíntéren zajló események alakulásában más tényezők játszották a fő szerepet. A véletleneket, az osztrák és magyar hadvezetés hibáit és más befolyásoló tényezőket nem szabad elhanyagolni. Az 1848 decemberétől 1849 márciusáig lezajlott hadi események — az ellenforradalmi császári erők decemberi koncentrikus támadása, Bem erdélyi sikeres ellentámadása, az északi hadjárat és a Perczel vezette csapatok harctevékenysége — Engels állításának éppen az ellenkezőjét bizonyították. A magyar hadszíntéren folyó harcokat kétségkívül befolyásolták az időjárási és földrajzi viszonyok, de a hadi helyzet alakulásában nem ezek játszották a fő szerepet. 1849 elején a katonai erőviszonyok változása — és eltolódása a császáriak javára — volt a döntő a hadviselő felek között folyó fegyveres küzdelem megvívásának fejlődése szempontjából. 1848 májusában a kedvezőtlen katonapolitikai és hadászati helyzet következtében az osztrák császári sereg már képtelen lett volna a magyar forradalom elleni katonai támadásra, a háború megkezdésére. A magyar forradalom megmentését későbbi írásaiban Engels már nem elsősorban időjárási és földrajzi, hanem politikai és katonai tényezőkkel magyarázta. Engels a magyar háború története alapján végső soron azt a hadművészeti tanulságot vonta le, hogy a hadműveletekben nagy szerepet játszó teret és időt a siker érdekében mesteri módon kell felhasználni. Felhívta a figyelmet, hogy a hadművészet egyik legfontosabb követelménye minden korban a térnek és időnek helyes és gyors számbavétele, a csapás helyének és idejének jó kiválasztása.

Engels válaszlevelében azt is jelezte, hogy anyaga alapján a katonai eseményekről van már mondanivalója és tudna talán egy érdekes cikket írni, de könyvet vagy több cikket csak abban az esetben, ha meg tudja szerezni az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadtörténetének nélkülözhetetlen forrásait. Engels, latolgatva a lehetőségeket, feltette a kérdést Marxnak: „Hogy áll a dolog a tervezett két 60 íves kötetteddel kiadó szempontból? Ha ez all right (rendben) volna, akkor már rá lehetne bírni a fickót, hogy a magyar cikkekhez szükséges anyagot — megadnám mi kell — megszerezze, ezt, ha szükséges, a honoráriumból később elszámolnánk. Kellene még egy *nagyon jó* térkép, külön Magyarországról és Erdélyről, meg lehetőleg csatatervek, melyeket tudomásom szerint az eddigi művek nem tartalmaznak — a térkép egyedül kb. 15—20 tallérba kerülhet. Ezeket kikerestetném Weydemeyerrel. Apropos, tudod a címét? Érdeklődni szeretnék nála katonai szervezési és taktikai ábécés könyvek felől, éppen ezt az izét nem lehet itt kapni. Mindenesetre nézz utána annak is, milyen Magyarországról szóló könyveket lehetne Beck bárónőtől vagy általa felhajtani.”⁴² Engels 1851. április 3-i levele azt igazolja, hogy egyre erősödött benne az a gondolat, hogy az alapvető források és térképek beszerzése és feldolgozása után nyomban nekilát a magyar

⁴² MEM. 27. k. 218—219. o.

háború hadtörténetének megírásához. Ezt a szándékát jelezte Joseph Weydemeyerhez intézett 1851. június 19-i levele is.

Engels ebben a levelében Weydemeyer tanácsát és segítségét kérte katonai tanulmányaihoz és közben kifejtette, milyen okok készítették a hadtörténelem rendszeres és elmélyült tanulmányozására:

„A roppant fontosság, melyre a katonai oldalnak a legközelebbi megmozdulásnál szert kell tennie, s régi hajlamom meg az újságban a magyar háborúról írt cikkeim, végül dicső badeni kalandjaim, mind-ez erre ösztökélt, s legalább annyira akarom vinni, hogy elméletileg némiképp hozzászólhassak anélkül, hogy túl nagy baklövéseket követnék el.”⁴³

Engels felsorolásában nem kis szerepet játszik az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc. Engels tehát olyan elmélyült ismeretek megszerzésére törekedett, amelyek szükségesek a „katonai természetű történelmi tények megértéséhez és helyes megítéléséhez...”⁴⁴ Ennek érdekében sok hadtörténeti és katonai elméleti művet tanulmányozott át s megjegyezte: „Mihelyt kissé előbbre jutok, tisztességesen átrágom majd az 1848—49-es hadjáratokat, különösen az itáliaiakat és a magyart.”⁴⁵ Engels elhatározását az 1848—49-es magyar háború megírására tükrözi egy, Weydemeyerhez intézett későbbi — 1851. augusztus 7-i levél is, amelyben azt írta: „Magyarország térképére is szükségem van. Úgy látom, az osztrák vezérkar több munkát is megjelentetett erről; ird meg, ilyen jellegű volt-e a te térképed és mennyibe kerül, legrosszabb esetben is használhatóbb lesz, mint a nagy Stieler...⁴⁶ ha bármilyen további felvilágosítást tudsz szerezni számomra, nagyon fogok örülni.”⁴⁷

1851 őszén fokozódott Marx és Engels érdeklődése és gondolatainak kicserélése az 1848—49-es magyar szabadságharc katonai kérdéseiről. Engels egyre jobban elmélyedt a hadművészet különböző problémáinak elemzésében. Vizsgálatainak eredményeként törvényszerűnek tekintti a polgári politikai vezetés elsőbbségét a katonai vezetéssel szemben. Marxhoz írt 1851. szeptember 26-i levelében elismeréssel szól arról a hatalmas forradalmi hadseregépítési munkáról, amely „Magyarországon 1848 márciusától 1849 derekáig tartott, amíg rendes hadsereget tudtak szervezni”,⁴⁸ s amelyet a magyar kormány a forradalmi baloldal támogatásával igen nehéz helyzetben, a katonai vezetők egy részének gáncsoskodásai ellenére végrehajtott. Engels megállapítását jól illusztrálja a honvédszászlóaljok számának növekedése: 1848 szeptemberében 16, októberében 42, decemberben 64, 1849 februárjában 72, áprilisban 91, májusban 122 és júniusban 140 volt a zászlóaljok száma.

Marx helyeselte, hogy Engels fokozta kutatómunkáját az 1848—

⁴³ Uo. 530. o.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 531. o.

⁴⁶ Engels a „nagy Stieler”-en Stieler kéziatlaszát érti Stieler's Handatlas über alle Teile der Erde nach dem neuesten Zustande und über das Weltgebäude, I. kiad. 4. részben, Gotha 1817—22; 1950-ig 11 átdolgozott kiadása jelent meg.

⁴⁷ MEM. 27. k. 544. o.

⁴⁸ Uo. 330. o.

49-es forradalom és szabadságharc hadtörténetének megírása érdekében. Hogy további munkára serkentse, kereste a publikálási lehetőségeket. Marx azt javasolta az Amerikában élő Weydemeyernek, hogy szervezze meg egy kis könyvekből álló sorozat kiadását. E zsebkönyvekben olyan, a „*Neue Rheinische Zeitung*”-ban is napvilágot látott fontos témákat tárnának az olvasók elé, mint például a „Magyarország” Engelstől.⁴⁹

1852-ben Engels egyre több anyagot gyűjtött össze az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetéről. Kutatómunkájához két fő forrástípust vett igénybe. Egyrészt a könyvészeti anyagot, amely felöleli a korabeli sajtót, a dokumentumokat, memoárokat és a könyvalakban, vagy a különböző katonai folyóiratokban megjelent hadtörténelmi feldolgozásokat. Másrészt az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharcban részt vett emigránsokkal való beszélgetéseket, amelyet Marx, vagy személyesen Engels folytatott.

Marx különösen hasznosnak tekintette Engels kutatómunkája szempontjából a magyar háború résztvevőivel való kapcsolatot és azt gyümölcsöztetni kívánta. Marx megismerkedett többek között a hírhedt Bangya János ezredessel.⁵⁰ Bangya felajánlotta szolgálatait, amiről Marx értesítette Engelst is 1852 februárjában. „Bangya felajánlotta nekem Szemere és Perczel közreműködését Weydemeyer munkájában. A magyar (háborús vagy egyéb) történelem mely pontjairól kellene, elsősorban felvilágosítást kérni ezektől az uraktól? Magától értetődik, hogy nem írhatnak saját nevükön, mert mi *semmiféle* klikkel nem akarjuk azonosítani magunkat. De Perczel legalább jó republikánus és mindenfélét tud.”⁵¹ Marx ezenkívül levelet írt Claussnak és Weydemeyernek Szemere — főleg Kossuth ellen irányuló — röpiratának német és angol kiadása ügyében és elvállalta a Szemere magyar nyelvű kéziratából készült Bangya-féle fordítás korrigálását.⁵²

Engels az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetének kutatásai során elért eredményeit 1852 márciusában is felhasználta. Ekkor írta meg „Forradalom és ellenforradalom Németországban” c. munkájának XII. cikkét „Bécs otroma és elárultatása” címmel.⁵³ Ebben a cikkében az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc korábbi hadművészeti értékeléséhez képest számos új elem található. Engels élesen bírálta a magyar hadsereg sokat vitatott Bécs előtti 1848. októberi harctevékenységet és késlekedését, mivel az ingadozó politikai és katonai vezetés a kezdeti hadászati előnyt nem használta fel bátran és kérlelhetetlenül arra, hogy a felkelt Béccsel katonailag egyesüljön és megteremtse a katonai helyzetet döntő módon befolyásoló összeköttetést a forradalmi Bécs és Magyarország között. Igaz — és ezt Engels nem jelzi ilyen súllyal —, hogy Bécs is inga-

⁴⁹ Uo. 559. o.

⁵⁰ Bangya János katonatisztként részt vett az 1848—49-es szabadságharcban, majd annak leverése után külföldön Kossuth megbízottja és egyúttal rendőrügynök. Ez utóbbi minőségében vette fel a kapcsolatot Marxszal és Engelsszel.

⁵¹ MEM. 28. k. Budapest, 1971., 18. o.

⁵² Lásd *Szemere Bertalan*: Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege. Hamburg, 1853.

⁵³ MEM. 8. k. Budapest, 1962., 61—67. o.

dozott és a bécsi forradalmárok összessége sem akarta ezt az egyesülést. Ez a lépés Engels szerint hadászati szempontból legrosszabb esetben is olyan következménnyel járt volna, hogy „az osztrák hadsereg bárminemű összpontosítását egy fél évvel kitolják.”⁵⁴

A veszteglő Móga és a tisztikar azzal indokolta habozását és tétovázását, hogy Auersperg és Jellačić egyesített hadserege összezúzhatja a hiányosan felszerelt és kiképzetlen magyar sereget. Ez a feltételezés nem volt teljesen alaptalan és előfordulhatott volna, hogy a magyar hadsereg főerői Bécs alatt elvéreznek és annak beláthatatlan következményei lehettek volna a magyar forradalom számára. Az is igaz viszont, hogy kockázat nélkül nem lehet ütközetet nyerni. Ezt fejtette ki Engels, amikor az 1848. októberi harccselekmények kapcsán kimutatta a forradalmi hadviselés egyik nagyon jelentős hadművészeti törvényszerűségét. „Háborúban, és különösen a forradalmi hadviselésben — írta Engels — a cselekvés gyorsasága mindaddig, amíg határozott előnyt nem nyertünk, a legelső szabály, és minden habozás nélkül kimondjuk, hogy Perczelnek *tisztán katonai okokból* sem lett volna szabad megállnia mindaddig, amíg az összeköttetés a bécsiekkel létre nem jön. Ebben természetesen volt némi kockázat, de ki nyert valaha is ütközetet kockázat nélkül?”⁵⁵

Engels a pontatlan források alapján jogtalanul marasztalta el az elkövetett katonai hibákért Perczelt. 1849. októberében a Lajta mentén összpontosított magyar fősereg élén továbbra is Móga János altábornagy állott. Perczel Mór tábornok a muraközi csapatok parancsnoka volt. Az igaz viszont, hogy Engels kérdésfeltevése és megállapítása teljesen indokolt, mert — mint kifejtette — Bécs népe is sokat kockáztatott, amikor a magyar forradalom ellen vezényelt Richter zászlóaljjal — amelynek katonái megtagadták a parancs végrehajtását — egyesülve felkeltek a császári csapatok ellen és birtokukba vették Bécset. Ezzel a bécsi forradalmárok a Magyarország elleni újabb támadást elodázták, és szorongatott helyzetükben azt várták, hogy a magyarok majd viszonozzák a támogatást. A magyar hadvezetés súlyos baklövést követett el passzivitásával. „A katonai hiba, amelyet azzal követtek el, hogy megvárták, amíg az osztrákok egyesültek, és hogy Schwechatnál egy gyöngye hadműveletet hajtottak végre, amely megérdemelten dicstelen vereséggel végződött — ez a katonai baklövés minden bizonnyal több kockázattal járt, mint amennyit azzal vállaltak volna, ha elszántan Bécs felé menetelnek Jellačić szétszört bandái ellen.”⁵⁶

Engels elfogadhatatlannak tartotta a politikai és a katonai vezetésnek azt a fő érvét, hogy katonailag azért nem támogatták a bécsi felkelést, mert „Magyarország nem hagyhatta el a törvényesség és alkotmányosság talaját”. Ezt a kifogást „a történelem soha nem fogja elégtétlennek tekinteni”.⁵⁷ E problémával kapcsolatban jogosan állapí-

54 Uo. 63. o.

55 Uo.

56 Uo.

57 Uo. 64. o.

totta meg, „hogy a legkevésbé sem hasznos dolog kimondottan csak törvényes ellenállási eszközökkel élni olyan ellenséggel szemben, amelyik megveti az ilyen aggályokat”. Engels ezenkívül kifejti, hogy ezt az igényt tudta Görgey is felhasználni és a „kormányzat ellen” fordítani.⁵⁸

Engels ebben az írásában is kifejezésre juttatta, hogy elmélyülten foglalkozott és rokonszenvezett az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc menetével és sorsával. „Tudott dolog — írta Engels —, hogy nem táplálunk rosszindulatot Magyarország iránt. A harc idején mellette álltunk; bátran mondhatjuk, hogy lapunk, a »Neue Rheinische Zeitung« minden más újságnál többet tett a magyar ügy németországi népszerűsítéséért, amennyiben megmagyarázta a magyarok és a szlávok közti harc természetét és nyomon követte a magyar háborút olyan cikksorozatban, amely azután abban a megtiszteltetésben részesült, hogy az e tárgyról szóló csaknem összes későbbi könyvek belőle plagizáltak, még a született magyarok és a »szemtanúk« művei is.”⁵⁹

Engels a rokonszenv kinyilvánítása mellett a továbbiakban éles bírálatot gyakorolt, mivel feladatának tekintette, hogy a bécsi felkelésről történelmi pártatlansággal csak a tényeket jegyezze fel és őszintén kifejtse a véleményét a hadi eseményekkel kapcsolatban. Ez nem sikerült minden vonatkozásban, és Engelst elragadta a szenvedélye, amit híven tükröz az alábbi elfogult megjegyzése: „a magyar hadjárat összes ragyogó győzelmeiért és dicsőséges csatáiért sem adnók oda Bécs népének, honfitársainknak, spontán, magányos felkelését és hősi ellenállását, amelynek révén Magyarország időt nyert, hogy megszervezze azt a hadsereget, amely ilyen nagy dolgokat vihetett véghez.”⁶⁰ A későbbiek során Engels módosította ezt a véleményét és nem képviselt ilyen nézetet.

Engels az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadi eseményeit vizsgálva ebben az írásában is számos időtálló hadművészeti megállapítást tett. Különösen figyelemre méltóak a háború hadászati helyzetével és irányításával kapcsolatos megjegyzései és ítéletei, és az olyan jelentős hadtudományi tételek megfogalmazása, mint a cselekvés gyorsasága mindaddig, amíg határozott előnyt nem nyertünk, vagy „ki nyert valaha ütközetet nélkül?”

Engels e munkával párhuzamosan tovább kutatta a magyar háború történetét, bár gátolta őt — amint erről Marxnak és Weydemeyernek panaszkodott — a magyar hadszíntér jó térképének és a csaták vázlatainak hiánya. Ebben kívánt Marx Engelsnek segíteni, amikor figyelmébe ajánlotta Szeremley Miklóst, akit így mutatott be 1852. április 5-én kelt levelében: „Megismerkedtem itt Szeremley ezredessel, igen művelt ember. 14 csatában vett részt Magyarországon. Minthogy egyben kitűnő festő, most remek könyvet ad ki: csatabeszámolók és hozzá a csaták rajzai. A vázlatokat maga készítette, a kidolgozást a

⁵⁸ Uo. 64—65. o.

⁵⁹ Uo. 65. o.

⁶⁰ Uo.

legjobb francia festők. Ígért nekem egy példányt. Darabonként 10 fontba kerül majd. Ezzel majd gyarapodik katonai könyvtárad.”⁶¹

Marx arra kérte Engelst, támogassa Szeremley könyvének megjelentetését azzal, hogy elősegíti reklámozását: „A neked küldött dolgok között megtalálod az öreg Szeremley képes csataleírásának reklámtervezetét. Ezt kissé helyre pofozva és angolra lefordítva reklámnak kívánja feldolgoztatni, s ennek fejében mindegyikünknek a mű egy példányát ígéri. Azt hiszem, érdemes egy kis csinnadrattát csinálni.”⁶²

Engels Marxhoz írt 1852. május 1-i levelében elvállalta a megbízást: „Azt a dolgot Szeremley számára majd megcsinálom.”⁶³ De Engels más irányú elfoglaltsága miatt erre egyhamar nem került sor és azért Marx május 13-án a következő sürgető levelet intézte hozzá:

„Kedves Engels!

Ma csak néhány sort írok neked. Az öreg Szeremley, akinek első füzetek elkészült, naponta nyaggat engem csataművének reklámja miatt. Ha most ezt nem tudod megcsinálni, legalább az ő fogalmazványát küldd vissza nekem postafordultával.”⁶⁴

Engels 1852. májusában, mérlegelve kutatásainak eredményeit, arra a következtetésre jutott, hogy a magyar háborúval foglalkozó anyagok gyűjtésében és feldolgozásában egy minőségileg jelentős szakaszhoz érkezett. A további előrelépéshez szerinte arra volt még szüksége, hogy egyetemes hadtörténelmi ismereteit elmélyítse és néhány igen költséges, de fontos forrást beszerezzen. Ezt közölte Marxnak írt levelében is: „Mint látom, Görgey emlékiratai éppen most jelentek meg, de hat tallérba kerülnek, s ezért most még nem tudom megvenni magamnak. Ezzel a magyar háború *katonai* részére vonatkozó anyag egyelőre lezártnak tekinthető. A magyar háborúról mindenestire írok valamit, talán valamennyi 1848—49-es háborúról. Mihelyt a korábbi hadtörténetet némileg megismertem, kiadó után fogok nézni, aki majd a források költségeinek legnagyobb részét is viselheti.”⁶⁵

Engelsnek 1852. július elején sikerült megvennie Görgey emlékiratait,⁶⁶ amely újabb lendületet adott a feldolgozó munkájához. Görgey könyvét Engels alaposan áttanulmányozta, jegyzeteket készített magának, és fontos kérdésekben alakította ki véglegesnek tűnő álláspontját. Kimutatja, hogy a szabadságharc hadművészetében, a magyarok hadászataiban és harcászataiban a forradalmi és az osztrák elemek keveredtek. Görgey könyvének elemzése során Engels megrajzolta Görgey hadvezéri képességeinek találó és nem éppen hízogató képét. Engels Görgey jellemzését és a hadművészeti értékelését Marxnak szóló levelében a következő formában fogalmazta meg:

„Éppen előttem van Görgey úr. Mi akkor a »Neue Rheinische Zeitung«-ban az *osztrák* jelentésekből remekül fejtettük meg a magyar

⁶¹ MEM. 28. i. 44. o.

⁶² Uo. 56. o.

⁶³ Uo. 59. o.

⁶⁴ Uo. 67. o.

⁶⁵ Uo. 65—66. o.

⁶⁶ Lásd *Görgei Arthur*: Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Bd. 1—2. Leipzig, 1851.

háború menetét és ragyogóan, de egyszersmind elővigyázatosan, helyesen jósoltunk. Görgey könyve kutyául aljas, nem létezik ehhez fogható kicsinyesen irigy, gyalázatosan alantas, korlátolt valami. A katonai rész jó — Görgey, a maga igazi mivoltában, a tehetséges volt hadnagy, aki nyomban tábornok lesz és akire tojáshéjként mindenütt rátapad még a csapatszolgálat és az elemi taktikai aprólékosság. Azok a magyarok, akik azt állítják, hogy Görgey ezt nem írhatta, *szamarak*. A valódi Görgey és az osztrák elem oly könnyen megkülönböztethető a könyvben, mint Chenunél a két különmű elem. Forrásként a könyv elővigyázattal, de különben igen jól használható. A fickó rosszindulatú korlátoltsága odáig terjed, hogy önmaga blamátlására ösztökéli, mint például a váci proklamáció históriájával — amelyben azt veti Kossuth szemére, hogy a valóságban okosabb volt, mint dagályos beszédeiben — és az egész gyámolatlan ábrázolással, amely a szerzőt akarata ellenére minduntalan lejárátja. Ez a korlátoltság soha nem engedi Görgeynek, hogy eljusson bárkinek a valóságos jellemzéséhez, de van benne néhány takaros vonás és glossza Kossuthról és a legtöbb egyéb szereplőről. E rosszindulatból fakadó korlátoltsága ellenére Görgey — ez mindenütt észrevehető —, mégis felette van valamennyinek, miféle fickó lehet akkor a többi.

A magyar háborúról mindenesetre írok majd.⁶⁷

Engels Görgey emlékiratai alapján is igazolva látta korábbi megállapításait a háború menetéről. Egyet lehet érteni a Görgeyről alkotott engelsi állásponttal is, kivéve az utolsó mondatát, amelyben azt állítja, hogy Görgey a szabadságharc valamennyi vezetője fölött állt. Görgey tábornok politikai és katonai tevékenysége cáfolja ezt az állítást, amelyet Engels is módosított és élesen bírálta a kormány Görgeyvel szembeni erélytelenségét és következetlenségét, amely nagyban hozzájárult a polgári hatalom és a hadsereg, a politikai és a katonai vezetés közötti szakadék, a Görgey és Kossuth közötti elmentét elmélyüléséhez. Engels rámutatott arra, hogy a magyar politikában lezajlott harcok, a katonai vezetés megtorpanásai és a hadművészetben a forradalmi és a konzervatív elemek keveredése mind-mind kihatottak a háború menetére és kimenetelére, a hadjáratok és csaták eredményeire.

Görgey könyvének áttanulmányozása után Engels tovább folytatta feldolgozó tevékenységét. Ezt kívánta Marx elősegíteni, amikor közölte: „Megállapodtam Bangyával, hogy amint még egy másolat elkészül, te megkapod Szemere brosúráját kéziratban. Ezt a dokumentumot munkádban nem nélkülözheted, mert Kossuthnak, Görgeynek stb. olyan leveleit foglalja magában, amelyek sehol sem kerültek nyilvánosságra.”⁶⁸ Engels válaszában ezeket írta: „Nemsokára annyira jutok, hogy a közönség előtt is megkockáztathatom az önálló katonai véleménynyilvánítást. A Szemere-féle históriának *nagyon fogok örülni*; de a feldolgozására még nem gondolhatok... Csak még egy évig

⁶⁷ MEM. 28. k. 78. o.
⁶⁸ Uo. 81. o.

biflázak hadtudományt, és akkor csakugyan pokolian ámulnak majd a demokrata hadnagyocskák.”⁶⁹

Az Engels levelezésében és cikkeiben található hadművészeti elemzések azt bizonyítják, hogy kételyei dacára nagy lendülettel dolgozott a magyar háborút vizsgáló művén. Ennek a hadtörténeti munkának nyersanyaga, vázlata, fogalmazványa, vagy fogalmazványai — amely számunkra igen értékes lenne —, eddig nem kerültek elő, de hogy előrehaladott stádiumban lehetett, ezt igazolni látszik az 1852. augusztus 16-i Marxnak szóló levél, amelyben Engels a következőket írta:

„Egyébként most hamarosan elkészülök a magyar hadjárattal és még e héten közvetlenül írok Brockhausnak. Gondom lesz rá, hogy amennyiben nem bízik katonai felkészültségemben, előzőleg néhány idevágó cikket írjak a »Gegenwart« számára, amelyekből aztán mindent megláthat. Dronkének igen jó a kapcsolata Brockhaus-szal, és ezt hasznosítani kell, mert végtére is Brockhaus még a legkezelhetőbb könyvkereskedők egyike. Meglátjuk.”⁷⁰

Engelsnek e kijelentése alapján joggal feltételezhetjük, hogy azért keresett kiadót, hogy könyvét megrendelésre elkészítse. De az is valószínűnek tűnik, hogy azért kívánt kapcsolatba lépni a kiadóval, mert az 1848—49-es magyar forradalom és a szabadságharc hadtörténetét főleg hadművészeti aspektusból feldolgozta és ezzel kapcsolatos — nyilván terjedelmesebb — összefoglalásának egyik fogalmazványa elkészült, vagy nagyon közel állt a befejezéshez. Az eddigiekből azonban az is kivehető, hogy az 1848—49-es magyar szabadságharc katonai történetével foglalkozó, egyre szaporodó forrásnak számító kiadványok miatt Engels nem tekintette lezártnak kutatásait és véglegesnek megfogalmazott művét. Marx 1852. augusztus 19-i levelében szintén erre figyelmeztette: „A magyar háborúhoz valószínűleg jó lenne még átnézned: *Colonel Sigismund Thaly*: »The fortress of Komarom (Comorn), during the War of Independence in Hungary«. Fordította (németből) William Rushton. Jamas Madden, Leadenhead Street (1852).”⁷¹

Marx e levelének hatására a Manchesterben élő Engels tervbe vette, hogy munkájának továbbfejlesztéséhez újabb forrásokat használ fel. A forrásokhoz a legkönnyebben a British Múzeum könyvtárában lehetett hozzáférni és ehhez kérte Marx segítségét: „Köszönet a hadtörténeti dolgokért. Alkalmadtán módodban volna-e a British Museumban utánanézni, hogy ott fellelhető-e: 1. az »Österreichische Militärsche Zeitschrift« 1848-tól fogva, 2. a porosz »Militär-Wochenblatt«, a berlini »Wehr Zeitung«, 3. még egyéb katonai folyóiratok, különösen szemlék — franciák is — 1848-tól? Továbbá egy kollekció az ausburgi »Allgemeine Zeitung«-ból, különösen 1850-től? Ezekre a dolgokra nagy szükségem van, és ha valamennyire lehetséges, megpróbálnék időt szakítani, hogy ott átrághjam magam rajtuk, mire odáig jutok.”⁷²

⁶⁹ Uo. 83. o.

⁷⁰ Uo. 102. o.

⁷¹ Uo. 103. o. — *Thaly Zsigmond* könyve 1852-ben jelent meg Londonban.

⁷² MEM. 28. k. 107. o.

Engels kéréséből kiderül, hogy egy időre meg kellett szakítania hadtörténeti kutatásait, mert apja vállalatának ügyei kötötték le. Erőről panaszkodott Marxnak 1852. szeptember 7-én: „A katonai dolgokat pillanatnyilag félretettem. Az irodai munka nagyon mozgalmas.”⁷³ Október közepén Engels ismét nekifogott kutatásainak és közben áttanulmányozta Szemere írását, amiről megjegyezte: „A Szemere-féle kézirat Kossuthról sokkal jobb, mint a Görgeyről szóló — Kossuthtal meg tud birkózni.”⁷⁴

Ebben az időszakban Marx és Engels életében újra előtérbe kerültek a magyar emigránsok. Egyrészt kiderült, hogy Bangya János rendőrügynök és „A számkivetés nagyjai” c. kéziratot átadta a porosz rendőrségnek.⁷⁵ Másrészt újabb magyarokkal kerültek közeli kapcsolatba. Marx az egyik magyart ezzel a levéllel küldte 1852. október 20-án Engelshez: „Szívélyesen ajánlom neked e sorok átadóját, Pleyel ezredest. Személyesen ugyan nem ismerem, de »melegen« ajánlja Bangya ezredes, őt pedig ismered.”⁷⁶

Engels nem örült Pleyel látogatásának, mert hátráltatta munkájában — ti. Marx helyett írt cikkeket amerikai lapoknak —, és ezt meg is írta Marxnak: „Ha a jövőben pontosan számítani akarsz a Danának szánt cikkekre továbbítására, akkor óvakodnod kell attól, hogy különösen éppen csütörtök estére magyar ezredeseket küldj hozzám. A tegnapi egész estém ráment erre a fickóra, s ma megint el akar jönni, nincs híjával minden műveltségnek, katonainak sem, és a legérdekesebb magyar, akit eddig láttam, de egyszersmind német-osztrák arisztokrata.”⁷⁷ A Marxhoz intézett levélből kitűnik, hogy Engels Pleyellel katonai kérdésekről, az 1848—49-es magyar szabadságharc hadieseményeiről vitatkozott és cserélt nézeteket. Marx később találkozott Zerffi Gusztáv magyar emigráns újságíróval, a szabadságharc résztvevőjével, akit egyik levelében így mutat be Engelsnek: „... a magyar viszonyokról önállóbb és helyesebb nézetei vannak, mint aminőket más ottani menekültektől hallottam.”⁷⁸ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Marx azért alkotott ilyen hízelgő véleményt az örökösen köpönyegforgató Zerffiről, mert félreismerte.

Engels hadtörténeti tanulmányainak és kutatásainak mintegy másfél évi eredményeiről Weydemeyernek is részletesen beszámolt. 1853. április 13-i levelében a marxista hadtörténeti összehasonlító módszer mesteri alkalmazásával rajzolta fel az 1848—49-es olasz és magyar háborúk hadművészetének legjellemzőbb vonásait. Módszertani és hadművészet-történeti szempontból különösen az alábbi megállapítások igen érdekesek és figyelemre méltók a kor hadtörténeti kutatói számára:

„Szeretném — írta Engels —, ha a legközelebbi forradalomig lenne még időm legalább az 1848-as és 49-es olasz és a magyar hadjáratot úgy áttanulmányozni, hogy a kisujjamban legyenek és leírást is ké-

⁷³ Uo. 117. o.

⁷⁴ Uo. 148. o.

⁷⁵ Uo. 167—168. o.

⁷⁶ Uo. 149. o.

⁷⁷ Uo. 150. o.

⁷⁸ Uo. 216. o.

szíteni róluk. Általánosságban eléggé világos nekem a história, a hiányos térképek stb. ellenére is. De éppen a részletek pontossága, amit a leírás megkövetel, csak sok fáradsággal és költséggel érhető el. Az olaszok mindkét alkalommal szamarak módjára viselkedtek; Willisen ábrázolása és bírálata nagyjából többnyire helyes, de gyakran ostoba is; az osztrák stratégia teljes fölénye pedig, amelyet már 1848-ban kiemel, csak a novarai hadjáratban mutatkozik meg... — Magyarországon mindennek ellenére monsieur Görgey marad a legény, aki fölötte állt mindenkinek, és aki ellen irigységből mindenki áskálódott; valószínűnek tartom, hogy ha Görgey nagy katonai tehetsége mellett nem lett volna igen kicsinyes, hiú fickó, ezek a többnyire ostoba ellenségeskedések már akkor is végül árulóvá tették volna. A világosi história óta, amely *katonailag* teljesen igazolható (*nem* forradalmilag igazolható), a fickók az örült vádak olyan esztelen tömegét zúdították Görgeyre, hogy az ember szinte úgy érzi, érdeklődni kellene iránta. A voltaképpeni »árulást« Komárom felmentése után, az oroszok megjelenése előtt követték el, és ebben Kossuth épp annyira bűnös, mint Görgey. Még sűrű homály borul Görgey vezérkari főnökére, a most Londonban tartózkodó Bayerra. Görgey emlékirataiból és más írásokból úgy tűnik, hogy ő volt a lelke Görgey *stratégiai* terveinek. Pleyel azt mondta nekem, hogy a hadjáratról szóló hivatalos *osztrák* könyvnek Bayer a fő szerzője (Bayer fogságban volt Pesten és megszökött); állítólag nagyon jó könyv, és még nem tudtam megszerezni. Klapkáról Görgey nagy tisztelettel beszél, de mind elismerik a nagy gyengéjét. Perczel, a »demokratikus« magyar tábornok, közismerten számár. Az öreg Bem mindig csak jó gerillaharcosnak és egy meghatározott célból kikülönített alakulat jó parancsnokának tartotta magát; amennyire meg tudom ítélni, csupán ez is volt, de mint ilyen, kiváló. Kétszer követett el ostobaságot, egyszer a vaktában indított és eredménytelen bánáti hadjáratával, majd később, amikor a nagy orosz invázió idején pontosan megismételte a Nagyszeben ellen egyszer már sikerült mesterfogását és vereséget szenvedett. Dembinski papa viszont mindenképp fantaszta és kérkedő volt, olyan gerillaharcos, aki azt hitte, hogy nagy háború vezetésére hivatott, és a legesztelenebb dolgokat művelte. Smitt könyve az 1831-es lengyel hadjáratról csinos dolgokat közöl róla.”⁷⁹

Az idézet alapján is világos, hogy noha Engels nem ismerte az ösz-szes alapvető forrást, de a legfontosabb hadiesemények alapján — a pontatlanságoktól és néhány elhamarkodott szubjektív megállapítástól eltekintve — elfogadhatónak tűnő értékelést adott az 1848—49-es olaszországi és magyarországi háborúkban az osztrákokkal szemben harcoló felső katonai vezetés tagjairól és a hadászati irányításról. Nem lehet azonban egyetérteni Engelsnek azzal a megjegyzésével, hogy Görgey „fölötte állt mindenkinek” és hogy az árulásban és bűnösségben egyenlőségjelet tett Kossuth és Görgey között. Ezt az engelsi megjegyzést a közismert tények cáfolják meg. A Bem hadvezéri tevékenységével kapcsolatos jellemzés sem pontos, mert noha Bem

⁷⁹ Uo. 549—551. o.

kiemelkedő képességű hadvezér volt, nemcsak kétszer követett el katonai hibát, és az Engels által hibául felrótt kettő sem volt azonos súlyú és jelentőségű. A Dembinskiről alkotott engelsi ítélet is elharmarkodott. Például Dembinski az ellentámadás helyes haditervét dolgozta ki, csak végrehajtását szervezte meg rosszul, de a kápolnai kudarcért nem egyedül ő a felelős, mert többek között sorozatos parancsmegszegéseivel Görgey egyike volt a vereség előidézőinek. Görgey és hívei nemcsak Kossuthot gyűlölték, hanem a magyar hadsereg lengyel tábornokait is, mert bennük a forradalom nemzetköziségét látták megtestesítve, és ha mód nyílt rá, sorozatosan gátolták tevékenységüket.

Engels 1853-ban a magyar háború feldolgozása mellett más aktuális katonai témákat is tanulmányozott: Marx helyett az ún. „keleti háború” eseményeit elemző hadművészeti cikkeket írt a *New York Daily Tribune* számára. Engels fő figyelme egyre inkább erre a tárgykörre összpontosult és a legtöbb megjelent cikke 1853 és 1856 között a krími és a kaukázusi hadi eseményeket vizsgálta. A katonai publicisztikában elért eredményei 1853 végétől Engelst egyre inkább arra ösztönözték, hogy hagyjon fel üzleti tevékenységével és hadtörténelmi-hadtudományi ismereteire és írói képességére támaszkodva hivatás-szerű katonai szakíróként dolgozzon valamelyik újságnál. Úgy érezte, ha ezt a célját eléri, akkor könnyebben kiadathatná a magyar háborúról szóló könyvét.

Marx is arra biztatja Engelst, hogy saját neve alatt írjon és próbáljon meg elhelyezni katonai cikkeket az angol lapokban: „Ami azt illeti, hogy mint tüzérségi századosról vagy tüzérségi íróról írj Bonaparte-ról, jobbnak tartanám, ha egy ilyen cikket a saját neveddel küldenél be vagy 1. a »Daily News«-nak; vagy 2. az »Examiner«-nek; vagy pedig 3. a »Westminster Review«-nak. Az első lenne talán a legjobb. Egy ilyen cikkel menten — puccsszerűen — olyan helyet vívhatnál ki a londoni sajtóban, hogy »sajtolhatod«, és egyben esélyt teremtessz arra, hogy a magyar hadjáratról szóló könyvedet angolul, Londonban jelentess meg, ami mindenestre jövedelmezőbb és hatásosabb, mint ha a szegény Lipcsében adnák ki... Egyébként úgy vélem, ha te most katonai cikkeket küldesz a londoni sajtónak, néhány hét múlva fix állást kaphatsz, amely ugyanannyit hoz a konyhára, mint a manchesteri üzlet és több szabad időt hagy. Katonai írókban most nagyobb a kereslet, mint a kínálat... Megérné a próbálkozást.”⁸⁰

Marx leveléből is egyértelműen az vehető ki, hogy Engels már elkészült az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetével foglalkozó művével. 1854 elején levelet kapott Marx az amerikai Dana-tól, aki közölte vele, hogy a keleti háborúról szóló cikkek nagy sikert arattak. Marx ezt az örömhírt azonnal megírta Engelsnek: „A te katonai cikkeid nagy feltűnést keltettek. New Yorkban az a hír járja, hogy Scott tábornok írta őket.”⁸¹

Ez az elismerés nagyban hozzájárult Engelsnek ahhoz az 1854. márciusi lépéséhez, hogy H. J. Lincolnhoz, a *Daily News* főszerkesztőjé-

⁸⁰ Uo. 296—297. o.

⁸¹ Uo. 298. o.

hez forduljon és felajánlja közreműködését a lap *katonai rovatában*. A fennmaradt levélfogalmazványban Engels nagy nyomatékkal hivatkozott az 1848—49-es magyar háborúról publikált írásaira: „A hadtudomány minden ágának tanulmányozása hosszú éveken át egyik fő foglalatosságom volt, s az a siker, amelyet a magyar hadjáratról akkoriban a német sajtóban közzétett cikkeim örvendetes módon arattak, megerősít abban a hitemben, hogy tanulmányaim nem voltak hiábavalóak.”⁸²

Engels a magyar háború feldolgozása és publikálása szempontjából sem közömbös katonai szakíróként való elhelyezkedési kísérletére kedvező választ kapott. 1854. április 3-án örömmel tudatta Marx-szal: „Ma levelet kaptam Lincoln főszerkesztőtől, aki úgy látszik szívesen bele megy a dologba (egyelőre az orosz hadseregről, flottáról és erődítményekről ajánlottam fel neki cikkeket), csak küldjem a cikkeket, írja.”⁸³

De az örömhír után alig telt el két hét s Engels már keserű levelet írt Marxnak arról, hogy „A »Daily News«-históriát megette a fene” mert befektetették és az emigrációs pletyka útján a szerkesztőség fülébe jutott, hogy a katonai szakértő Engels csupán hajdani egyéves önkéntes, kommunista és foglalkozására nézve kereskedősegéd, „úgy-hogy mindennek befellegzett”.⁸⁴

Engels a számára kellemetlen és lesújtó esemény dacára akkor még töretlenül folytatta a magyar háború hadtörténetére vonatkozó kutatásait. Egy nappal az elkeseredett hangú levél után, 1854. április 21-én már egy fontos forrásnak számító könyv gyors megvételére kérte fel Marxt: „Apropó. *Kapható* Londonban valamelyik alaknál a »Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen 1849« — (1851-ben nyomtatták)? Megrendeltem a könyvet, de három hétnél előbb nem kapom meg. Ha meglesz, *nyomban* felvehetem a kapcsolatot a »Times«-szal. Másfél tallérba kerül, tehát nem nagy veszteség, ha kétszer szerezzük be.”⁸⁵

Marx válaszában továbbra is arra biztatja Engelst, hogy ne adja fel a *Daily News* kontárai miatt a katonai szakírói tevékenységével kapcsolatos elgondolását és megígéri: „...majd utána nézek, hogy a »Bericht der Kriegsoperationen« itt megvan-e”.⁸⁶

1854 júniusától Engels ismét nagy lendülettel kívánja tovább folytatni az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetének feldolgozását. Engels tervbe vette, hogy mintegy fél év alatt — 1854—55 telén — meglevő anyagaiból könyvet ír. Ez a tény önmagában is jelzi, hogy Engels az 1848—49-es magyar háború hadművészeti kutatásában és feldolgozásában a legnehezebb szakaszhoz érkezett. A kutatásnak erről a stádiumáról Engels 1854. június 10-i levelében a következőképpen számol be Marxnak:

„Most komolyan bflázom a magyar hadjáratot, és úgy gondolom,

82 Uo. 569. o.

83 Uo. 317. o.

84 Uo. 322. o.

85 Uo. 325. o.

86 Uo. 326. o.

októberig valamennyi forrást áttanulmányozom; a könyvet ezen a télen mindenképpen megírom. Minél jobban belemélyedek, annál szépebb a dolog mindkét oldalon. Jelenleg egybevetem Görgeyt Windischgrätzcel⁸⁷ és úgy látom, hogy Windischgrätz az önapológiájában éppúgy hazudik, mint bulletinjeiben, amelyeket nincs bátorsága megcáfolni. Isteni, hogy ez a két ellenfél mennyire igyekszik a saját hadseregét még rosszabbnak feltüntetni, mint a szembenállót. Egyébként Windischgrätz papa annak a szárnak bizonyul, akinek ismerjük — ténylegesen szárnak jellemzi önmagát —, és ostobaságaiban altábornokai, akik, ha lehet, még nálánál is butábbak, név szerint Wrba, Csorich és mindenekelőtt a lovagias Jellachich bán, a legsikeresebben támogatták. Görgey a maga cinizmusában mindig sokkal leplezetlenebbül és helyesebben mondja el a tényeket, mint Windischgrätz, a hazug apologéta. De olyan hadjárat ez, amely teljesen méltó az 1848—49-es esztendőhöz. — Berezelés mindkét oldalon, felülés a régi hadseregeknél és a forradalmi seregeknél egyaránt. Jövő héten feltehetően megkapom a hivatalos osztrák könyvet⁸⁸ s e napokban a Brockhaus-féle katalógusokból összeállítom az ezenkívül még szükséges forrásmunkákat. Még a Klapka-könyv⁸⁹ is kell nekem, s akkor a legfontosabb dolgok mind megvannak.”⁹⁰

Engels 1854 júniusában véglegesnek tűnő elhatározásként közölte Marx-szal, hogy könyv formájában fogja megírni az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti összefoglalóját. Az 1854 júniusa utáni levelezésben már nem találunk ilyen utalást a hadművészet-történeti szintézis elkészítésére. Más elfoglaltságai miatt ezt a programját Engelsnek valószínűleg nem sikerült megvalósítania, de ez semmivel sem csökkenti érdemeit az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti kutatásában.

Marx és Engels 1857—1860 között megjelent művei az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadművészetének néhány jelentős kérdéséről

1855-től kezdve az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténeti kutatásában elért eredményeit Engels felhasználta hadtörténelmi tanulmányaiban. Ezt bizonyítja „Európa hadseregei” c. tanulmánya is, amelyben hadművészeti vizsgálat alá vette az európai fegyveres erőket és az osztrák hadsereg bemutatásánál felhasználta az 1848—49-es magyar háború elemzése során levont tanulságokat.⁹¹

Engels hadtudományi és hadtörténelmi művei közül különösen kiemelkednek azok, amelyek a *New American Cyclopaedia* számára írt.⁹² Ezek között találunk két olyan címszót, amelyben szintén gyümölcsöz-

⁸⁷ Heller von Hellwald Windischgrätz megbízásából írt könyvéről van szó: *Der Winterfeldzug 1848—49 in Ungarn untern dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz*. Wien 1851.

⁸⁸ Engels valószínűleg a „Sammlung der für Ungarn erlassenen Allerhöchsten Manifeste und Proklamationen etc.” c. gyűjteményre utal.

⁸⁹ *Klapka György*: *Memorien*. April bis October 1849., Leipzig 1850.

⁹⁰ MEM. 28. k. 345—346. o.

⁹¹ MEM. 11. k. Budapest, 1966., 422—426. o.

⁹² MEM. 14. k. Budapest, 1966., 1—317. o.

tette Engels a magyar háború megírásához összegyűjtött anyagát. Marx és Engels 1857-es levelezéséből kitűnik, hogy az 1857 szeptemberében Marx által megírt „Bem” címszóban⁹³ felhasználták Engels hadművészeti értékelését az erdélyi harcok, valamint Bem képességének és hadviselésének bemutatására. Érdeemes szó szerint idéznünk Marx írását, amely az erőviszonyok megítélésétől és néhány adat pontatlanságától eltekintve tömör hadművészet-történeti ábrázolását adja Bem erdélyi tevékenységének:

„Az erdélyi háború, amelynek parancsnoklását a magyar kormány Bemre ruházta, saját leleményességére bízva azonban megvívásához szükséges seregek előteremtését, Bem katonai pályafutásának legfontosabb szakasza és világos fényt vet hadvezérletének sajátos jellegére. Első hadjáratát 1848 december vége felé mintegy 8000 főnyi rosszul felfegyverzett, nagy sietve összeszedett és a legvegyesebb elemekből álló csapattal indította meg — kiképzetlen magyar újoncok, honvédek, bécsi menekültek és egy maroknyi lengyel, tarkabarka gyűlevészhad, mely erdélyi előrenyomulása során rendre csatasorba állított székelyekkel, szászokkal, szlávokkal és románokkal gyarapodott —; s mintegy két hónap múlva Bem befejezte hadjáratát, legyőzte Puchnert és 20 000 főnyi osztrák hadseregét. Engelhardtot és 6000 főnyi orosz segédcsapatát, valamint Urbant és martalócait. Miután az utóbbit kényszerítette, hogy Bukovinában keressen menedéket, a két előzőt pedig, hogy Havasalföldre vonuljon vissza, Gyulafehérvár kis erődje kivételével egész Erdély a kezében volt. Bátor rajtaütései, merész manőverei, erőltetett menetei és ama nagy bizalom révén, amelyet személyes példájával csapataiban kelteni tudott, a fedezett helyek ügyes kiválasztása, meg a döntő pillanatban mindenkor biztosított tüzérségi támogatás révén ebben az első hadjáratban a partizánháború és hegyi kisháború elsőrendű tábornokának bizonyult. Mesternek mutatkozott a hadsereg gyors felállításának és fegyelmezésének művészetében is; de minthogy beérte a szervezetség első, nyersen vázlatos alakjával és nem törődött azzal, hogy kialakítson egy magot válogatott csapatokból, ami pedig elsőrendű fontosságú lett volna, rögtönzött hadserege az első komoly bajokra óhatatlanul álmokként szertefoszlott. Becsületére vált, hogy míg Erdély a kezében volt, megakadályozta a magyar kormánybiztosok tervezett oktalan és politikailag céltalan kegyetlenkedéseit. Az ellenségeskedő nemzetiségek megbékéltetésének politikája segítségére volt abban, hogy néhány hónap alatt 40 000—50 000 főre duzzassza haderejét, amely jól fel volt szerelve lovassággal és tüzérséggel. Mindamellett néhány bámulatos manővere ellenére az ezzel a számszerűleg erős hadsereggel indított bánáti hadjárat nem hozott tartós eredményt, de számításba kell vennünk, hogy a tehetségtelen magyar tábornokkal való együttműködés megkötötte a kezét. A nagy orosz erők erdélyi betörése és a magyarok ezt követő vereségei visszaszólitották Bemet első hadjárata színterére. Miután Moldva elözlésével hiába próbált az ellenség hátában elterelő hadműveletet végrehajtani, visszatért Erdélybe, ahol július 31-én

⁹³ MEM. 14. k. 117—120. o.

Segesvárnál a Lüders vezette háromszorta erősebb orosz csapatok teljesen szétverték... Miután összeszedte hadereje maradványát, augusztus 5-én másodszor is megrohamozta Nagyszebent, de erősítések hiányában csakhamar újra el kellett hagynia a várost, és augusztus 7-én, egy szerencsétlen csata után ismét visszatért Magyarországra, ahová még idejében érkezett, hogy tanúja lehessen a temesvári döntő csata elvesztésének. Miután a megmaradt magyar erőkkel Lugosnál hiába kísérelte meg az utolsó ellenállást visszatért Erdélybe, ott hatalmas túlerővel szemben tartotta a terepet egészen augusztus 19-ig, mikor is kénytelen volt török területre menekülni.”⁹⁴

Marx és Engels helyesen rajzolták fel Bem József tábornok szerepét az 1848—49-es magyar szabadságharcban, de hadvezéri tevékenységének megítélésénél néhány pontatlanságra rá kell mutatnunk. Bem 1848. december 5-én vette át az erdélyi hadsereg parancsnokságát és rövid idő alatt felszámolta a vereségek hatására a csapatok körében uralkodó demoralizáltságot és mintegy 13 000 főnyi ütőképes seregét újjászervezte. Ebben a munkában támogatták a kormánysszervek és a tisztikara is, de a nemzetiségek — olyan mértékben, mint ahogy azt Marx és Engels feltételezte — nem. Nem róható fel Bemnek, hogy csapatait nem sikerült teljesen a reguláris elveknek megfelelően kiképezni és átszervezni. Bem sikerének az volt az alapja, hogy elvetett minden katonai sablont, felhasználta seregének forradalmi szellemét és a harcokban, a forradalmi hadviselésnek megfelelően, a legváltozatosabb formákat alkalmazta. Bem helyes politikájának köszönhető, hogy jelentős eredményeket ért el a nemzetiségekkel való megegyezés terén, de az is tény viszont, hogy a magyar kormánybiztosok nem terveztek semmiféle oktalan kegyetlenkedéseket a nem magyar népek körében Erdélyben. Bemnek 1849 márciusra sikerült az ellenségtől Erdélyt megtisztítania, de Gyulafehérváron kívül Déva és az Erdélyi Érchegeység is az ellenség kezében maradt.

1849 áprilisában a bánáti hadművelet során Vécsey Károly tábornok nem volt hajlandó együttműködni Bemmlel, de ez nem a tehetségtelenség jele. Egyszerűen arról volt szó, hogy Vécsey nem akart engedelmeskedni egy lengyel tábornoknak. Bem Erdély után — Temesvár kivételével — a Bánságot is visszaszerezte. Bem forradalmi hadművészete elvetette kora merev dogmáit és jellemzői voltak az erőkkel való gyors és meglepetésszerű manőver, a támadás helyének és idejének jó kiválasztása, az ellenség várható tevékenységének helyes mérlegelése, az együttműködés kitűnő megszervezése, a harcrend mesteri felállítása és irányítása, az ütközetekben az ellenség megsemmisítésére való maximális törekvés stb. Bem és hadseregének tevékenységét Erdélyben nem a partizánhadviselés jellemezte és 1849. augusztus 9-én Bem nem tanúja, hanem a magyar sereg fővezére volt a vesztes temesvári csatában. Bem minden kísérlete dacára Lugosnál nem álltak ellent a teljesen demoralizálódott és széthullóban levő magyar csapatok az ellenséges túlerőnek.

⁹⁴ Uo. 118—120. o.

1858 februárjában írta meg Engels a „Buda” címszót,⁹⁵ amelynek legnagyobb része Budavár májusi ostromát és a további hadműveletek terveit ismerteti és értékeli. A marxista hadtörténetírás lényegében ma is ezt az álláspontot fogadja el, ezért érdemes idéznünk Engels hadművészeti megállapításait:

„A legutóbbi ostrom 1849 májusában volt, amikor a magyar hadsereg Görgey parancsnoksága alatt a királyság nyugati határáig kergette vissza az osztrák csapatokat. A további hadműveleteket illetően két terv merült fel: az egyik az volt, hogy a nyert előnyt kihasználva, saját területén teljes erővel tovább üldözik az ellenséget, szétszórják erőit, még mielőtt az akkor Magyarország ellen vonuló oroszok megérkezhetnek, és megpróbálják Bécsset forradalmasítani; a másik az, hogy Komárom előtt védelmi állást foglalnak el és egy erős hadtestet elvezényelnek Buda ostromára, ahol az osztrákok visszavonulásukkor helyőrséget hagytak hátra. Görgey azt állítja, hogy az utóbbi tervhez ragaszkodott Kossuth és Klapka; Klapka azonban kijelenti, nincs tudomása arról, hogy Kossuth ilyen parancsot adott és tagadja, hogy ő maga ezt a lépést valaha is tanácsolta volna. Görgey és Klapka írásainak összehasonlítása alapján azonban, be kell vallanunk, hogy továbbra is igencsak kétséges, kit kell hibáztatni a Budára vonulásért, és hogy Klapka bizonyítékai semmiképpen sem perdöntők. Görgey azt is mondja, hogy elhatározását ezenkívül megszabta a tábori tüzérségi lőszer és egyéb készletek teljes hiánya és az a meggyőződése, hogy a sereg nem lett volna hajlandó átlépni a határt. Mindenesetre az összes támadó hadműveleteket leállították, és Görgey 30 000 emberrel Buda alá vonult. E lépéssel elvesztegették Magyarország megmentésének utolsó eshetőségét. Az osztrákoknak módot adtak arra, hogy vereségeikből talpra álljanak és újjászervezzék erőiket, s hat héttel később, amikor az oroszok Magyarország határán megjelentek, az osztrákok 127 000 katonával ismét előrenyomultak, 2 tartalék-hadtest felállítása pedig folyamatban volt. Ilyenformán Buda ostroma a fordulópontja az 1848—49-es magyar háborúnak, s ha valóban voltak valaha árulásjellegű kapcsolatok Görgey és az osztrákok között, azok bizonyára ez idő tájt szövédték.”⁹⁶ Engels a továbbiakban részletes hadtörténeti leírását adja Budavár 1849. májusi ostromának és elfoglalásának.

Engels Budavár ostroma kapcsán a további hadműveleteket illetően két tervről ír. Valójában ez időben nem két terv volt, hanem két lehetőség között választhattak. Görgey, a honvédsereg főparancsnoka, ahelyett hogy folytatta volna a megvert ellenség főerőinek üldözését a teljes megsemmisítésig, Bécs helyett Buda alá vonult a csapatokkal és május 4-én felkészületlenül megkezdte a vár ostromát. Görgey a politikai elgondolásának — az osztrákokkal való egyezkedés — megfelelőbb lehetőséget dolgozta ki haditervvé. Kossuth kezdetben nem ismerte fel a veszélyt és helyeselte ezt a lépést, mivel Budát minél hamarabb magyar kézben kívánta látni. Buda elfoglalása két-

⁹⁵ Uo. 211—213. o.

⁹⁶ Uo. 212. o.

ségtelenül jelentős erkölcsi erőt adott az országnak a harc folytatásához, de ez nem állt arányban azzal a hadászati hátránnyal, amelybe így a magyar hadsereg került. Később Kossuth már hiába kérte és parancsolta, hogy folytassák az osztrák főerők üldözését a megsemmisítésükig, Görgey azt nem hajtotta végre. Kossuth ugyanis rövid idő után felismerte, hogy hadászatiilag óriási baklövést követett el Görgey, mert az ostrom elhúzódott és ez időt biztosított az osztrák hadsereg újjászervezésére és a cári csapatoknak a Magyarország elleni felvonulás befejezéséhez.

Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetével kapcsolatos engelsi gondolatok helyet kaptak Marx 1860-ban írt „Vogt úr” c. munkájában is.⁹⁷ Marx többek között néhány nagyon fontos kérdésben mondott véleményt a magyar függetlenségi háborúról, s ezek híven tükrözik Engels korábbi megállapításait. Marx ebben az írásában Lapinskit⁹⁸ és Urquhartot⁹⁹ is idézve illusztrálta a polgári és katonai felső vezetés közötti szakadékot, amely elsősorban Kossuth Görgeyvel szembeni erélytelenségében nyilvánult meg, és ami igen károsan hatott a magyar hadsereg vezetésére és tevékenységére. Marx — elemezve az 1848—49-es magyar háború utolsó szakaszának hadieseményeit — kijelentette, hogy „Klapka a magyar forradalom egyik legjobb tábornoka volt”.¹⁰⁰ E megállapítása mellett élesen bírálta Klapka tábornoknak Komárom védelme alatt elkövetett súlyos katonai hibáit. Rámutatott arra, hogy „Görgey és Klapka emlékiratai egyaránt hangosan tanúskodtak Klapka jellemének és politikai tisztánlátásának fogyatékoságáról. Mindazok a hibák, amelyeket Komárom védelme során elkövetett, ebből a fogyatékoságból származtak”.¹⁰¹ Marx elítélte a szégyenteljes kapitulációt, amelyben „... a legcsekélyebb garanciát sem kötötték ki sem Magyarország számára, de még az osztrákok kezében levő forradalmi tábornokok számára sem. És ráadásul a kapitulációs feltételeket a kapkodó sietségben olyan félreérthetően és kétértelműen is fogalmazták, hogy ez Haynaunak később megkönnyítette a megsértésüket.”¹⁰²

*

A Marx és Engels levelezésében és műveiben található hadtörténeti feljegyzésekből, leírásokból, értékelésekből és megállapításokból mozaikszerűen összeállítható az 1848—49-es „magyar háború” hadtörténetéről alkotott engelsi kép. A hadtörténész számára különösen tanulságosak és figyelemre méltóak Engelsnek a háború periodizációjával összefüggő hadieseményeket, a politika és hadászat kapcsolatát, a polgári és katonai vezetés viszonyát, a hadügy különböző területeit — hadseregépítést, a katonai kiképzést és nevelést, a fegyverzetet és

⁹⁷ Uo. 506—518. o.

⁹⁸ Lapinski, Theophil: Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849. Selbsterlebtes. Hamburg, 1850.

⁹⁹ Urquhart, David: Visit to the Hungarian Exiles at Kutayah etc. Appendix. Correspondence of Kossuth, London, 1853.

¹⁰⁰ MEM. 14. k. 515. o.

¹⁰¹ Uo. 517. o.

¹⁰² Uo. 518. o.

felszerelést, a hadművészetet — vizsgáló és értékelő, sok vonatkozásban mély összefüggéseket feltáró írásai.

Tanulságként levonhatjuk a következtetést: a magyar marxista hadtörténetírás egyik legszebb feladatának kell tekintenünk, hogy Engels útmutatásait és az általa ajánlott módszert figyelembe véve elkészítse az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc összefoglaló hadtörténetét. Ez a szintézis régi adósságot törlesztene és nagyon fontos társadalmi és honvédelmi igényt elégítene ki. E szerény írásunk mindenekelőtt az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc marxista összefoglaló hadtörténeti feldolgozásához kívánt ösztönzést adni. Ennek a nem könnyű feladatnak a megoldását maga Engels segítette elő azzal, hogy elmélyülten foglalkozott az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti kérdéseivel. Lehet vitázni arról, hogy egyes hadtörténeti főleg hadművészeti kérdésekben, vagy értékelésekben Engels objektív vagy szubjektív álláspontot képviselt-e, hogy túl optimista vagy pesszimista-e az a hadtörténelmi kép, amelyet felrajzolt, hogy elegendő hiteles forrással és adattal rendelkezett-e vagy sem és így tovább. *De megítélésünk szerint, minden probléma ellenére, végső soron vezérfonalul szolgálnak Engels kutatási módszerei és elemzései a magyar hadtörténezszek számára az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetének monografikus feldolgozásához.*